

אסטרטגיות בלימה והתפשטות של האוניברסיטה העברית נוכח הקמתה של האוניברסיטה של תל-אביב, 1953–1961

אורי כהן

אחת התמורות הדרמטיות בשדה האקדמיה הישראלית מאז הקמת האוניברסיטה העברית בירושלים באפריל 1925 התחוללה בתקופה שבין הקמת האוניברסיטה של תל-אביב ביוני 1956 לפרסום מסקנות ועדת משה שרת באוגוסט 1960. המאמצים שהשקיעה האוניברסיטה העברית בפרק זמן זה לשמירת מעמדה הדומיננטי בתחום ההשכלה הגבוהה היו כה ניכרים עד כי ביסוסה של האוניברסיטה של תל-אביב כמוסד עצמאי ואוטונומי אופיין כמאמץ חסר סיכוי ממשי. בירושלים פעלה האוניברסיטה הוותיקה למעלה משלושים שנה, היא נהנתה ממשאבים ניכרים והיו בה מלומדים חשובים, כפי שתואר זאת צבי יעבץ, ממקימי האוניברסיטה החדשה, בזכרונותיו:

בתל-אביב התרכזו על-פי-רוב מורים ותיקים ממורמרים על שלא יכלו להשיג מינוי בירושלים או צעירים כמוני שקיוו להתקדם בירושלים, והתייחסו לתל-אביב כאל מקור להכנסה נוספת. [...] בשלב ראשון נראו סיכויי להתחרות עם ירושלים קלושים למדי. ישבו שם מורי ורבותי, בעלי השכלה אירופית רחבה, אשר הגיעו ארצה לפני פרוץ מלחמת-העולם השנייה [...] הפרופסורים הירושלמים אמנם התנשאו וזילזלו בפומבי בצעירי תל-אביב החוצפנים.²

- * חיבור זה מוקדש לזכרו של יעקב רבך - מזכיר אקדמי וחבר סנאט אוניברסיטת תל-אביב. אבקש להודות לפרופ' משה ליסק, מדריכי בעבודת הדוקטור, שמאמר זה הוא עיבוד אחד הפרקים בה, וכן לד"ר אבי בראלי, לנסים ליאון ולשמואל הירש על הערותיהם המועילות. תודה מיוחדת לחברי פורום החוקרים, בראשותה של פרופ' אניטה שפירא, הפועל במכון לחקר הציונות ע"ש חיים ויצמן באוניברסיטת תל-אביב, שלפניהם הרציתי ב-16 בנובמבר 2001, ולפרופ' שלמה סימונסון על תגובתו.
1. שמה של האוניברסיטה עבר מספר גלגולים: מהקמתה ועד ליישום מסקנות דוח ועדת שרת בשנת 1961/62 - 'האוניברסיטה של תל-אביב' או 'האוניברסיטה בתל-אביב'. לאחר מכן 'האוניברסיטה של תל-אביב מייסודה של עיריית תל-אביב-יפו', ולבסוף 'אוניברסיטת תל-אביב'.
  2. צבי יעבץ, 'על ימיה הראשונים של אוניברסיטת תל-אביב - זיכרונות', אלפיים, 11 (תשנ"ה), עמ' 104-105.

האוניברסיטה העברית היתה המוסד האקדמי המרכזי ביישוב ובמדינת ישראל ברוב שטחי המדע, החברה והרוח משנת 1925 ועד 1956, שנת ההכרזה הרשמית על הקמתה של האוניברסיטה של תל-אביב. אמנם פעלו בארץ מוסדות אקדמיים נוספים – הטכניון בחיפה ומכון ויצמן למדע ברחובות – אלא שהללו התמחו בתחומי הטכנולוגיה, במדעי הטבע ובמדעים המדויקים ולא נתפסו כמתחרים של ממש למרבית תחומי הלימוד והמחקר שרוכזו באוניברסיטה העברית. גם אוניברסיטת בר-אילן, שהוקמה ב-1955 ברמת-גן למרות ההתנגדות העזה להקמתה,³ לא נתפסה כאיום משמעותי על המונופול של האוניברסיטה העברית, מאחר שהיתה מוסד בעל אוריינטציה דתית מובהקת, בדומה לאוניברסיטאות הקתוליות בעולם המערבי, שאינן מתחרות באוניברסיטאות החילוניות.⁴

העיר תל-אביב והערים בפריפריה שלה, שלא נפגעו קשות במלחמת העצמאות כפי שנפגעה ירושלים, צמחו במהירות לכלל מטרופולין מוביל בחיי המסחר, השירותים והתרבות במדינת ישראל. גלי העלייה הגדולים, שהכפילו את אוכלוסייתה של המדינה בתוך פרק זמן קצר, לא פסחו גם על המטרופולין המתהווה, ובשנים 1948-1961 גדלה אוכלוסיית מחוז תל-אביב מ-305,700 ל-699,300 נפש, גידול שהעצים את הנטייה להיותו המחוז הצפוף במדינת ישראל.⁵ הצמיחה המהירה לוותה בדרישה מתמדת לכוח אדם בעל הכשרה אקדמית; ונוסף על כך, עולים לא מעטים, שנאלצו לקטוע את מסלול לימודיהם האקדמיים בעטייה של מלחמת העולם השנייה, ביקשו להשלים את השכלתם הגבוהה. היעדר אפשרות לרכוש תואר אקדמי באזור תל-אביב נתפס כבעיה של ממש.⁶ טענות רבות נשמעו בנושא זה, ובעיתונות נכתב על קשייהם של צעירים תל-אביבים שהתקבלו ללימודים בירושלים ועל הצורך הדחוף בפתרון הבעיה: כל סטודנט 'צריך להוציא בשנה הראשונה בלבד בערך 1,000 ל"י לשכר דירה, נסיעות, אוכל, לבוש וכיוצא בזה [...] הווה אומר על כרחך שהאוניברסיטה

3. ראו: מנחם קליין, בר-אילן: אקדמיה, דת ופוליטיקה, ירושלים תשנ"ה.

4. שלמה אבינרי הציג את נקודת ראותה של האוניברסיטה העברית בשאלת הקמתה של אוניברסיטת בר-אילן בחסות 'המזרחי', ארצות-הברית, כששאל: 'מדוע משתמש קולג' זה בעטרה שאינה הולמת אותו כלל? לו היו מקימי המוסד קוראים לעצמם קולג' בר-אילן היה נמנע הוויכוח על אוניברסיטה נוספת – כיוון שביסודו של דבר אין זו אוניברסיטה כלל, אלא מוסד לימודי גבוה אחר, ולשרת המוסדות העל-תיכוניים היה מתווסף בפסיפס החינוך הישראלי גם מוסד מסוג הקולג'. אולם התיימרות אקדמית מה טעמה? מדובר אפוא במכללה הנותנת לבוגריה את התואר האקדמי הנמוך ביותר ותו לא'. ראו: שלמה אבינרי, 'אוניברסיטה מפלגתית', הדור, 2 בספטמבר 1955.

5. שנתון סטטיסטי לישראל 1971, 22, ירושלים תשל"א, לוח ב/4, עמ' 24. צפיפות האוכלוסייה במחוז תל-אביב עלתה מ-1834.0 לקמ"ר יבשתי ב-1948 לכדי 4113.5 לקמ"ר בשנת 1961. שם, לוח ב/6, עמ' 27.

6. מאגר הסטודנטים העיקרי של האוניברסיטה העברית התרכזו במחוזות תל-אביב והמרכז, שבהם התגוררו ב-1961 1,106,300 איש, 50% מאוכלוסיית המדינה שמנתה 2,179,500 איש. במחוזות אלה גם היו מרבית בתי-הספר התיכוניים שהכשירו לקבלת תעודת בגרות. מספר התלמידים שעמדו בבחינות הבגרות בכל רחבי הארץ עלה מ-802 בשנת תש"ט ל-3558 בשנת תשכ"א, שנתון סטטיסטי לישראל 1971, לוח ב/20, עמ' 561.

בירושלים הולכת והופכת בלי משים למרכז השכלה ומדע בשביל עשירים ובשביל סטודנטים מחוץ לארץ.⁷

עיריית תל-אביב, בראשות חיים לבנון, איש הציונים-הכלליים שעמד בראש קואליציה של מפלגות הימין, נטלה על עצמה את המשימה להקים אוניברסיטה חדשה, ונימוקה היו: 'בתל-אביב רבתי ובאזור המשתרע מחדרה ועד גדרה מתרכזים כמחצית תושבי המדינה. אזור זה מהווה את המרכז הכלכלי והתעשייתי של המדינה. הפעילות הכלכלית והחברתית זקוקה למרכז רוחני אשר יעלה את הרמה התרבותית והמדעית של האוכלוסייה'.⁸ באותה העת הלכה האוניברסיטה העברית והתאוששה מהסתלקותה הכפויה ממשכנה בקמפוס הר הצופים והתחילה בתהליך מהיר של התרחבות וצמיחה, אך היא היתה במצוקה קשה בשל מאגר מצומצם ביותר של כוח אדם אקדמי להוראה ולמחקר. ראשי האוניברסיטה חששו כי הקמת אוניברסיטה חדשה במדינה הצעירה, שמצבה הכלכלי קשה בלאו הכי, יהיה נטל נוסף על תקציב ההשכלה הגבוהה ויוביל לפגיעה משמעותית באוניברסיטה העברית. יתר-על-כן, הם טענו כי ראש הממשלה דוד בן-גוריון הבטיח לקיים את מעמדה המוביל והמרכזי של האוניברסיטה העברית במדינה, במכתב ששלח להנהלת המוסד ב-19 באוגוסט 1948, לאחר דיון בממשלה הזמנית בשאלה זו:

הממשלה דנה בישיבתה מיום כ"ח תמוז, תש"ח, בשאלת האוניברסיטה העברית וקבלה את ההחלטה דלקמן: (א) ממשלת ישראל קובעת - העיר ירושלים היתה ותהיה המרכז לתורה, לתרבות ולמדע לכל הארץ ולעם העברי. (ב) הלכך קובעת הממשלה, כי על האוניברסיטה העברית להמשיך ולפתח פעולתה בתוך ירושלים כמוסד מדעי מרכזי של ארץ-ישראל ושל מדינת ישראל. (ג) ממשלת ישראל תושיט כל עזרה אפשרית לקיום האוניברסיטה, לפיתוח ולהרחבת ענפי פעולתה.⁹

האוניברסיטה העברית יזמה פעולות מגוונות, בשדה האקדמי ומחוצה לו, כדי שתוסיף לרכז בידיה את הפעילות האקדמית. לכן, בתקופה הפורמטיבית של אוניברסיטת תל-אביב, מאמצע שנות החמישים ועד ראשית שנות השישים, התאפיינו היחסים בשדה האקדמיה בסירובו

7. יהושע התלמי, 'חדש וישן במוסדותינו האקדמיים', בטרם, 15 בדצמבר 1953.
8. ראו: המכונים האוניברסיטאים בתל-אביב, ידיעון, א, סיון תשט"ז (מאי 1956), עמ' 3. זהו פרסום של מחלקת החינוך והתרבות של עיריית תל-אביב-יפו.
9. הדיון בממשלה הזמנית עסק במצבה העגום של האוניברסיטה העברית לאחר טבח השירה והאילוף לנטוש את קמפוס הר הצופים. ראו: ג"מ, פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, 4 באוגוסט 1948, עמ' 28. לאחר הדיון נשלח מכתב מטעם ראש הממשלה ובו לא ניתן, לדעת ראשי האוניברסיטה, ביטוי חד דיו למעמדה המוביל של האוניברסיטה במדינה. רק לאחר ביקורו של הרקטור פרופ' שמחה אסף וסגן הנשיא ורנר סנטור בתל-אביב נקבע הנוסח הסופי המצוי בגנון המדינה. ראו: תזכורת מזכיר הממשלה, זאב שרף, 29 באוגוסט 1948, בדבר ביקור נציגי הנהלת האוניברסיטה בזמכירות הממשלה ב-19 באוגוסט 1948 והאישור של ראש הממשלה לנוסח שהאוניברסיטה ראתה כמבטיח את מעמדה הדומיננטי במדינת ישראל, ג"מ /ג/ 5544/3653.

המוחלט של המוסד הוותיק להכיר במתן לגיטימציה למוסד הצעיר. יתר-על-כן, המתרחקות בין שני המוסדות התעצמה לנוכח העובדה כי חלק מ'היוזמים האקדמיים' בתל-אביב היו בוגרי האוניברסיטה העברית, ולמעשה ניצבו לא אחת נגד מוריהם.

האוניברסיטה העברית נקטה מגוון של אסטרטגיות פעולה על מנת להחזיר את המצב לקדמותו, לפני שהתעוררה ה'הפרעה' של 'השחקנים החדשים'. במהלך החיבור אציג את 'השחקנים' שעודדו או חסמו את התפתחותה של האוניברסיטה החדשה ואת ההנמקה שלהם לפעולותיהם בשדה האקדמי. אעשה זאת תוך כדי מיפוי יחסי העוצמה ואסטרטגיות הפעולה בשדה האקדמי בתקופת משבר. מיפוי כזה מאפשר להבין ביתר דיוק את מהותם של הלחצים הפנימיים ושל האינטרסים הספציפיים אשר מופעלים בעיצובם של העקרונות המסדרים של שדה זה, שהוא שדה כוח עצמאי, אך בו בזמן עצמאותו מותנית ביחסיו עם המכלול, כלומר, הוא בא במגע עם קשת רחבה של עקרונות ומוקדי כוח נפרדים שאינם שרויים בהכרח בהרמוניה והם פועלים בעוצמה משתנה, בייחוד בתקופה של בינוי אומה.

עקרונות, עמדתה של האוניברסיטה העברית בשאלת התארגנותו של השדה האקדמי בעשור הראשון להקמת מדינת ישראל היתה כי יש לכונן 'אוניברסיטה לאומית' מרכזית ויחידה השולטת ומפקחת על פעילותם של מוסדות להשכלה גבוהה או אוניברסיטאות ייעודיות (target universities) – כלומר, מוסדות להשכלה גבוהה שימשו אוכלוסיות ספציפיות או פריפריאליות לאוניברסיטה הלאומית ויוקמו ברחבי הארץ, ואשר יפעלו לצד מוסדות אקדמיים ותיקים, כמו הטכניון ומכון ויצמן למדע, שלא היו בבחינת איום על תחומי פעילותה הדומיננטיים. בתוך כך ייבחנו גבולות יכולתה של המערכת האקדמית לפעול כגוף אוטונומי מול המערכת הפוליטית והמוניציפלית. אסקור את המאמץ לבלום את יוזמתה של עיריית תל-אביב, בראשות חיים לבנון, להקים אוניברסיטה בשנים 1953-1956, ואת פעולתה הנחושה של האוניברסיטה העברית, כאשר המאמץ הזה לא עלה יפה והוכרז על הקמת האוניברסיטה של תל-אביב ביוני 1956, להתערב ולפרק את שיתוף-הפעולה בין הגופים שהיו אמורים להרכיב את האוניברסיטה של תל-אביב, באמצעות אסטרטגיה של הפרד ומשול. תהליך זה הגיע לשיאו בשנת הלימודים 1958/1959 עם שילובו של בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה באוניברסיטה העברית והפעלתו כשלוחה שלה בתל-אביב. אראה שהמהפך המרשים במעמד האוניברסיטה של תל-אביב התאפשר עקב המהפך שקדם לו במבנה הפוליטי של עיריית תל-אביב ב-1959 והקמתה של קואליציה בראשות שר העבודה לשעבר מרדכי נמיר שהיה לראש העירייה. לכך נוספה התהדקות שיתוף-הפעולה בין הסגל האקדמי שנשאר באוניברסיטה החדשה ובין הדרג הפוליטי המדינתי שתרם גם הוא לחסימת שאיפותיה של האוניברסיטה העברית בירושלים להשיג שליטה מוחלטת בשדה האקדמי.

בין פוליטיקה אקדמית לפוליטיקה פוליטית

בתקופת היישוב פעלה האוניברסיטה העברית כמרכז-משנה אוטונומי, ולמרות ביקורת חריפה מתמשכת של המרכז הלאומי שהלך והתעצם והתגבש, התמידה להחזיק בעמדות

ובתפיסות הטרודוקסיות, שבמרכזן עמדה שלילת 'שלילת הגלות'. ראשי האוניברסיטה הצהירו שוב ושוב שהאוניברסיטה בירושלים היא האוניברסיטה היחידה שהקים העם היהודי לעצמו, והיא מיועדת לשרת לא רק את היישוב בארץ-ישראל אלא את העם היהודי כולו. תפיסה זו הובילה להדגשת 'המצוינות האקדמית' כמשקפת את גישתו של העם היהודי להשכלה גבוהה. לפיכך הסתייגה האוניברסיטה העברית מן הדרישות שיוקמו בתל-אביב פקולטה למשפטים, פקולטה למדעי החברה, פקולטה לחקלאות ומסלול לימודים לתואר ראשון וכן סניף אקדמי פעיל, והיא סירבה לשתף פעולה בהקמתם.

אחד ממוקדי עוצמתה של האוניברסיטה העברית, שאפשרו לה לקיים את האוטונומיה שלה, היה יכולתה לארגן מקורות מימון עצמאיים לאורך זמן שלא היו נתונים למרותם של המרכז הפוליטי היישובי, ההסתדרות הציונית העולמית או הסוכנות היהודית.¹⁰ יוסף בן דוד הגיע לידי מסקנה שהניהול האקדמי באוניברסיטה העברית בתקופת היישוב היה שונה מהניהול בגרמניה, שם הוא היה נתון לשליטת מנהלי המחלקות לחינוך הגבוה במשרדי החינוך של המדינות הפדרליות השונות, ואלה התערבו לא-אחת בעניינים אקדמיים. בהיעדרם של מנהלים כאלה בארץ, השלטון העצמי בעניינים אקדמיים באוניברסיטה העברית היה כמעט מוחלט.¹¹

בשנים 1948-1953 שררה מתיחות קשה בין האוניברסיטה העברית לבין המדינה בעניין תביעתה של המדינה להסתגלות אקדמית ופוליטית של האוניברסיטה לתביעותיה. מתיחות זו הסתיימה בסדרה של שינויים פרסונליים במוסדות הניהול של האוניברסיטה,¹² שביטאו את הסתגלותו של המוסד האקדמי לרעיון כי עליו לשרת את האינטרס הפוליטי המדינתי.¹³ האוניברסיטה העברית החלה לפעול כחלק אינטגרלי של המרכז החברתי-הפוליטי שנוצק לפני קום המדינה וביקש למסד ולשעתק עצמו בחברה הריבונית מול השינויים הדרמטיים שהתרחשו בעשור הראשון למדינת ישראל בתחום העלייה ההמונית, קליטתה ויחסי העדות המתגבשים.¹⁴ במוקד יצירתם של יחסי העוצמה והריבוד בחברה הישראלית עמד כינונה

10. משה ליסק ואורי כהן, 'האוניברסיטה העברית כמרכז תרבות אלטרנטיבי ביישוב היהודי בארץ-ישראל', בתוך: חגיית לבסקי (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית, ב, ירושלים (בדפוס); אורי כהן, 'מוסדות ניהול האוניברסיטה העברית בירושלים - 1925-1948: תהפוכותיה של החתירה לאוטונומיה מוסדית מוחלטת', שם.

11. יוסף בן דוד, 'אוניברסיטאות בישראל: דילמות של גידול, גיוון וניהול', בתוך: וולטר אקרמן, אריק כרמון ודוד צוקר (עורכים), חינוך בחברה מתהווה: המערכת הישראלית, תל-אביב וירושלים 1985, עמ' 527-562.

12. בין השינויים הפרסונליים: התפטרותו של פרופ' זליג (ואב) ברודצקי מכהונתו כנשיא האוניברסיטה העברית באוקטובר 1951; דחיקתו של ד"ר דוד וורנר סנטור מתפקידו כאדמיניסטרטור האוניברסיטה לתפקיד נטול סמכויות; במקומם מונה פרופ' בנימין מזר לנשיא ופרופ' מיכאל אבן-ארי לסגנו, בתמיכתו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון.

13. Uri Cohen, 'The Hebrew University, 1947-1949: The University at War, and War at the University', *The Journal of Israeli History* (forthcoming)

14. משה ליסק, העלייה הגדולה בשנות החמישים: כשלונו של כור ההיתוך, ירושלים 1999; ירון צור, קהילה קרועה: יהודי מרוקו והלאומיות 1943-1954, תל-אביב 2001, במיוחד הפרק הרביעי: 'המדינה היהודית והתפוצה המרוקנית', עמ' 237-400.

המהיר של החברה המסמיכה (credential society), שחלוקת המשאבים הסימבוליים והאינסטרומנטליים התקיימה בה על בסיס נגישות דיפרנציאלית של שכבת האשכנזים הוותיקים למוסדות להשכלה גבוהה; אלה זיכו אותם בתעודות אקדמיות שהקנו להם יתרונות אשר לא היו זמינים להם קודם לכן.¹⁵

חיבור זה מציב במוקד הדיון את סוגיית התעוררותם של תחרות ומאבק פנימי בין אלה ששלטו בשדה האקדמי ובין אלה שטענו לשליטה בו. תוכן המאבק היה סביב המאמץ להוביל לדפוס התארגנות של מערכת השכלה גבוהה ריבודית בשלב שהמדינה עדיין לא הקימה מנגנון פיקוח מסודר חוקית לעיצוב השדה האקדמי, והפיקוח היה נתון במידה ניכרת להשפעתם של המוסדות הוותיקים להשכלה גבוהה. במרכזם עמדה האוניברסיטה הוותיקה שחתרה למסד דפוס שליטה שעל-פיו היא תפעל כ'אוניברסיטה לאומית' מרכזית אחת שתפקח על המתרחש בשדה האקדמי ותשלוט בו.

מודל 'האוניברסיטה הלאומית' היה אמור להיות מיושם על-ידי הקמתה של רשת מוסדות אקדמיים ייעודיים ברחבי המדינה שלא יקנו תעודות הסמכה אקדמיות מלאות אלא יתמקדו בהכשרה בסיסית של סטודנטים בתחומי ההוראה והמחקר המתקיימים ומוכרים באוניברסיטה הלאומית ועל-ידי צוות מוריה. השלמת התואר האקדמי של הלומדים במוסדות האקדמיים הפריפריאליים תיעשה באוניברסיטה הלאומית וכך יתאפשר פיקוח מונופוליסטי מוחלט על מערך הבחינות ועל מתן תעודות הסמכה אקדמיות. בד בבד תנהל האוניברסיטה הלאומית ביקורת ופיקוח כדי לשמור על הייררכיה ברורה וקבועה בין האוניברסיטה הלאומית למוסדות האקדמיים החדשים.

תביעתה של האוניברסיטה הוותיקה למנוע תחרות בתחום האקדמי מתמקדת בטענתה שהיא חותרת לשמור רמה גבוהה של 'מצוינות אקדמית', לעומת המצב במוסדות החדשים, ובטענה שהמשאבים שהמדינה יכולה להעמיד לרשות ההשכלה הגבוהה הם מוגבלים. התביעה לחתירה למצוינות כוללנית נתנה לאוניברסיטה הוותיקה לגיטימציה להישאר בררנית במיון הסטודנטים ולתת מענה לדרישה הגוברת של ציבור ממוצא חברתי גבוה להשכלה אוניברסיטאית. משמעותו של תהליך ריבודי זה הוא מאמץ מכוון ליצירת הייררכיה מוצקה בין שני חלקי המערכת האקדמית: אוניברסיטה עיליתית יחידה המכוונת למצוינות כללית, ולצדה מוסד להכשרה טכנולוגית גבוהה (הטכניון) ומוסד המתמקד במחקר במדעי הטבע (מוסד ויצמן למדע), ולעומתם אוניברסיטאות ייעודיות (target universities), מוסדות להשכלה גבוהה המכוונים לאוכלוסיות ספציפיות או פריפריאליות. אברהם יוגב הראה שדפוס הריבוד בין אוניברסיטאות עיליתיות לייעודיות/פריפריאליות אכן התגשם.¹⁶ מאחר שהאוניברסיטה של תל-אביב היתה יוצאת-דופן יחידה הושקעה מרב האנרגיה למניעת גיבושה לכדי מוסד אקדמי אוטונומי.

15. אורי כהן, 'האוניברסיטה העברית בירושלים במעבר מיישוב למדינה: היבטים ראשוניים לצמיחת "החברה המסמיכה" (credential society) בישראל', הצינונת, כג (2001), עמ' 297-329.

16. אברהם יוגב, 'ריבוד האוניברסיטאות בישראל והשלכותיו על מדיניות החינוך הגבוה', סוציולוגיה ישראלית, ב, 2 (2000), עמ' 481-498.

הסוגיה התאורטית המרכזית שעולה מכניסתה של האוניברסיטה של תל-אביב לשדה האקדמי והתבססותה כמוסד עצמאי היא בחינתם של גבולות יכולתה של המערכת האקדמית לפעול בתור רכיב אוטונומי מול המערכת הפוליטית, העירונית והמדינתית כאחד.

הסוציולוג פייר בורדייה (Bourdieu) הציב פרמטרים לקביעת גבולותיו ותכניו של המאבק המתקיים בתוככי השדה האקדמי. הוא קבע כי בכל שדה, גם בשדה האקדמי, מתקיים מאבק – שיש לחקור בכל פעם את צורותיו הספציפיות – בין מי שזה מקרוב נכנס לשדה ומנסה לפרוץ בכוח את שערי זכות הכניסה ובין השולט המנסה להגן על המונופול ולסלק מתחרים. בורדייה סבור שמדובר במאמץ לעיצוב מחודש של כללי משחק כוחניים שונים, שיש להם ביטוי בשליטה על משאבים פוליטיים וכלכליים ניכרים וגם בהשפעה על עיצוב מוסכמות ורעיונות המתחרים ביניהם על ההגמוניה באותו תחום. חלק ניכר מאנרגיות המאבק מופנה למניעת נגישות לתגמולים ולסיפוק אינטרסים ספציפיים,¹⁷ ומי שלא עבר תהליכי הכשרה ממושכים של כניסה לשדה האקדמי אינו תופס אותם.¹⁸

בספרו 'האדם האקדמי' (*Homo Academicus*) שרטט בורדייה את פני האקדמיה בצרפת. לטענתו, מתקיימת סתירה משמעותית בין הדימוי 'הטהור', האובייקטיבי והלא-חומרי של המערכת האקדמית, ובין מה שמתרחש בה בפועל. למעשה, זוהי זירת קונפליקט שמתנהלים בה מאבקים על הייררכיה, עוצמה, יוקרה, ובעלות על נכסים אינטלקטואליים ועל משאבים חומריים. המאבקים באקדמיה מתנהלים בכמה מישורים. ראשית, מאבק על עצם הכניסה למערכת. זהו מאבק על הגדרת הגבולות של תחום המחיה האקדמי, על הזכות לעסוק בהבניית מציאות ועל הסמכות ללמד סטודנטים ולהעניק תארים. שנית, מאבק על המיקום במדרגי המערכת ובסולם הסטטוס האקדמי. זהו מאבק שבקצהו האחד מצוי המעמד השולי ובקצהו האחר המעמד המרכזי והמוביל החותר לשעתק את השקפותיו. שלישית, המאבק מתנהל במישור הפונקציונלי. זהו מאבק על מילוי פונקציות משמרות לעומת פונקציות חדשניות. יציבות וסתגלנות ניצבות אל מול יצירת תרבות שכנגד, תסיסה והכנסת יסודות של אי-ודאות למערכת האקדמית.¹⁹

כניסתו של 'שחקן' חדש לשדה האקדמי מצביעה על ניסיון להפר את מאזן יחסי הכוחות בין הסוכנים או המוסדות המעורבים במאבק ומתוך כך על חתירה לחלוקה מחודשת של ההון

17. תגמולים וסיפוק אינטרסים ספציפיים מתקיימים בכל שדה על-ידי יצירת מערכי תגמולים של חלוקת יוקרה ומשאבים אינסטרומנטליים, שמכירים בהם גם השולטים בשדה וגם המערערים על שליטתם. התגמולים מחולקים בין מספר רמות: הרמה האחת היא הרמה הכללית, המגיעה לתודעת הציבור הרחב, כגון פרס נובל ופרס ישראל. אולם מרבית הפרסים וסיפוק האינטרסים הם פרטיקולריים וייחודיים לתחומי הידע השונים, וכך, פרסים שמקבל היסטוריון אינם שווי ערך לאלה שמקבל חוקר במנהל עסקים וגם אינם בני החלפה. עם התגמולים האלה נמנים פרסומים בכתבי עת, השתתפות בוועידות מקצועיות ובוועדות המקצוע את משאביו של התחום המדעי המסוים, ועוד.

18. Pierre Bourdieu, 'The Social Space and the Genesis of Groups', *Theory and Society*, 14, 6 (1985), pp. 732-744

19. Pierre Bourdieu, *Homo Academicus*, Stanford, CA 1988

הספציפי שהצטבר במהלך המאבקים הקודמים. מבנה השדה הוא אפוא מצב יחסי הכוחות המתחרים להשיג את המונופול על האלימות הלגיטימית (סמכות ספציפית) כדי לשמר את חלוקת ההון הספציפי, המאפיין את השדה, או לחולל בה הפיכה. בורדייה קובע כי במצב מוגדר של יחסי הכוחות, אלה שיש להם מונופול מוחלט פחות או יותר על ההון הספציפי לשדה, שהוא בסיס לעוצמה או לסמכות הספציפית המאפיינת את אותו שדה, נוטים לאסטרטגיות של שימור; בשדות המייצרים נכסי תרבות, אסטרטגיות אלה מגינות בדרך-כלל על האורתודוקסיה. לעומת זאת, אלה שאין להם מונופול ולפיכך ההון שברשותם אינו רב (בדרך-כלל מדובר באלה שזה מקרוב באו והם על-פי-רוב הצעירים יותר) נוטים לאסטרטגיות של הפיכה – אסטרטגיות של כפירה, הטרודוקסיה, הנתפסת כניתוק חמור (הכרוך בדרך-כלל במשבר) מן הדוקסיה, ובכך מוציאים את השולטים משתיקתם ומאלצים אותם לחבר את נאום ההגנה של האורתודוקסיה.²⁰

כללו של דבר, לדעת בורדייה, לא הפוליטיקה הלאומית קובעת את פניו של ה'הומו אקדמיקוס', האדם האקדמי. אדרבה, הסטטוס האקדמי שלו מעצב את המיקום במפה הפוליטית ואת פני המערכת האקדמית גם יחד. בורדייה מדגיש שהסטטוס האקדמי הוא גורם המפתח בקביעת עמדה הן כלפי המדינה והחברה הן כלפי המערכת האקדמית; חוג, פקולטה או מוסד מדעי מתחרים.

במאמר זה אבקש להציג את ההשערה כי אף-על-פי שבורדייה מקבל את הטענה שזירת המאבק יכולה להתנהל בתחומי האקדמיה בלבד או להתפשט לעבר הממסד הפוליטי ולרחוב, לציבוריות, והיא מושפעת מכך שלגופים ולמוסדות חוץ-אקדמיים משאבים רבים יותר להציע לאקדמיה, הרי שבאשר לרכיב האוטונומי של השדה האקדמי אקבע כך: ככל שעוצמתם היחסית של השחקנים האקדמיים החדשים חלשה אל מול הממסד האקדמי הוותיק שהם מבקשים להכניע, כלומר שיכיר בלגיטימיות של פעולתם בשדה, אזי עוצמתה של המעורבות הפוליטית נעשית דומיננטית ובוטה יותר בעיצוב דמותו של ה'הומו אקדמיקוס' וכך גם פוחתת השפעתם של פעילותו ושל הסטטוס האקדמי שלו. מתוך כך ניתן להבין את הרלוונטיות של טענתו של שמואל נח אייזנשטדט המאירה בהארה אמביוולנטית את הרכיב האוטונומי בפעילותם של האינטלקטואלים ומוסדותיהם:

ככל שהחברה מפותחת יותר מבחינה מבנית, כלכלית וטכנולוגית – כן גדלה תלותן של האליטות הפוליטיות במשאבים הטכניים, בידע ובמיומנויות של קבוצות מומחים שונות. מומחים אלה קשורים בקשרים אישיים ומקצועיים לקבוצות ומוסדות אינטלקטואליים. ואולם נסיבות אלו גם נוטות לחזק את האמביוואלנטיות של האינטלקטואלים ביחס לסמכות וכן לעשותם נוחים יותר לכניעה מוחלטת בפני השלטונות ולהפקרת הזוהת האוטונומית.²¹

20. פייר בורדייה, 'על כמה מתכונות השדה', הרצאה ב-École normale supérieure בנובמבר 1976 לפני קהל של פילולוגים וחוקרי תולדות הספרות. תרגום מצרפתית: ניצה בן-ארי.

21. שמואל נח אייזנשטדט, אינטלקטואלים ומסורת, ירושלים, 1973, עמ' 31.

אסכם ואטען כי אחד ממאפייניו הבולטים של המאבק הספציפי להקמת אוניברסיטה חדשה בתל-אביב היה בכך שהוא לא התקיים בלעדית בשדה האקדמי. גורלו של המאבק נגזר במידה רבה מיכולתו של כל צד לגייס 'שחקנים' מחוץ לשדה האקדמי – משדה הפוליטיקה ומשדה החברה. המעורבות הפוליטית בשדה האקדמי הפכה לגורם שהיתה לו משמעות לעצם קיום המאבק, כלומר פתיחת המוסד האקדמי החדש והאינטנסיביות של המאבק ותכניו – ולתוצאותיו. הכוחות המשמרים, שהם האוניברסיטה העברית בירושלים ותומכיה הפוליטיים, וכוחות השינוי, שהם עיריית תל-אביב והסגל האקדמי שהתרכז באוניברסיטה החדשה, חתרו ללא לאות לגייס אישים ומוסדות משדות אחרים כדי שיכריעו בקונפליקט על זכות הכניסה של שחקנים חדשים לשדה ועל שינוי ההסדרים המקובלים בארגונו.

האוניברסיטה של תל-אביב בתקופת חיים לבנון: 1953–1959

ב-16 באוגוסט 1953 החליטה מועצת העירייה של תל-אביב להקים מכון אוניברסיטאי למדעי הטבע. בהחלטה שהתקבלה פה אחד גם נאמר ש'מכון זה יהיה הגרעין של האוניברסיטה העתידה'.²² זמן קצר לאחר מכן מינתה האוניברסיטה העברית ועדה לביור השאלות שעוררו התוכניות להקמתה של אוניברסיטה בתל-אביב.²³ ממשקנותיה של ועדת הביור, שפעלה כחודשיים (17 בספטמבר-22 בנובמבר 1953), עולה כי הוועדה קבעה שיש לשקול את האפשרות שהאוניברסיטה העברית תקבל על עצמה אחריות אקדמית לאוניברסיטה שתקום בתל-אביב, ותקבע את קצב התפתחותה עד שתגיע לרמה מדעית מתאימה. כמו כן קבעה הוועדה שטיבם של היחסים העכשוויים בין האוניברסיטה ובין המכון למדעי הטבע, וגם בין המכון לתרבות ישראל שהקמתו עמדה על הפרק, אינו מאפשר פיקוח יעיל. מכל מקום, קבעה הוועדה, 'הצעדים שכבר ננקטו ע"י שלטונות העיריה – וכן הצעדים שעומדים לנקוט בהם בעתיד הקרוב – בקשר לגיוס אמצעים להקמת האוניברסיטה בת"א, עשויים במרוצת הזמן לפגוע קשה באינטרסים החיונים של האוניברסיטה העברית בירושלים'.²⁴

ד"ר יהושע פראוור, שנמנה עם חברי ועדת הביור, הגיש לפרופ' בנימין מזר, הרקטור ונשיא האוניברסיטה העברית, מסמך שכותרתו 'הקמת סניף אוניברסיטאי בת"א', ופורטה בו אסטרטגיה כוללת לשמירת מעמדה המרכזי של האוניברסיטה העברית בתחום ההשכלה הגבוהה.²⁵ פראוור הניח כי בתל-אביב יקום מוסד אוניברסיטאי, 'עם או בלי השתתפות

22. המכונים האוניברסיטאיים בתל-אביב, ידיעון, א (סיון תשט"ו/מאי 1956).

23. חברי הוועדה היו: פרופ' מיכאל אבן-ארי (יו"ר), ד"ר צבי אדר, ד"ר שלמה בריימן, י' הופמן, אדוארד י"י פוננסקי, ד"ר יהושע פראוור וישראל איגרא. אשר רשף, מזכיר הנהלת האוניברסיטה, היה מרכז הוועדה. הוועדה פעלה כחודשיים: בין 17 בספטמבר ל-22 בנובמבר 1953.

24. ראו: חומר לישיבת ועדת הקבע ביום 22 בנובמבר 1953 לסעיף 'מוסדות השכלה גבוהה', ארכיון האוניברסיטה העברית, תיק מס' 1000, 'אוניברסיטה שנייה בתל-אביב'.

25. ד"ר יהושע פראוור לנשיא ורקטור האוניברסיטה, פרופ' בנימין מזר, מסמך פרטי ובכתב יד, ללא תאריך (כנראה מסוף 1953), כחלק ממשקנותיו כמשתתף בוועדת הביור. ארכיון האוניברסיטה העברית, תיק מס' 1000, 'אוניברסיטה שנייה בתל-אביב'.

האוניברסיטה העברית, בגלל קצב גידולה המהיר של תל-אביב, עליונותה הכלכלית ומרכזיותה במדינת ישראל, וגם מטעמי יוקרה של ראשי העיר. מוסד זה יציב איום מתמיד על האוניברסיטה העברית, שכן לאחר הקמתו ילך ויקטן מספרם של הבאים ללמוד בירושלים. התהליך הבלתי-נמנע של התרחבות הפעילות האקדמית בתל-אביב מציב לפני האוניברסיטה העברית שתי אפשרויות: הסתגרות והתעלמות מהמתרחש סביבה בתחום האקדמי, או התפשטות והרחבת השליטה מעבר לירושלים. האסטרטגיה הראשונה, והמועדפת פחות בעיני פראוור, עלולה להוביל להקמתו של מוסד אוניברסיטאי עצמאי בתל-אביב בתוך פרק זמן קצר, שרמת הלימודים והמחקר בו תהיה נמוכה ביותר עקב מחסור בכוח אדם מתאים ובאמצעי הוראה ומחקר. רמת הלימודים הנמוכה לא תמנע מהאוניברסיטה החדשה לעסוק במינוי סגל הוראה שישא את כל התארים האוניברסיטאיים. לכן עלולה להיווצר במערכת ההשכלה הגבוהה התמונה הבאה: 'בתור מוסד נפרד ישבור הנ"ל את העמדה המונופוליסטית של האוניברסיטה העברית לחינוך גבוה בארץ. חוסר בכוחות הוראה, בפקידות, עורכי דין וכו' ימנע פעולה מצד האוניברסיטה העברית המבטיחה מעמד עדיף לתלמידיה, בוגריה ומוריה. הטענה 'רחצנו כפינו בניקיון' תתפרש בחוץ כמעשה חבלה גרידא ולא תשנה שום דבר במצב הריאלי של העניינים'.

האסטרטגיה השנייה, המועדפת בעיני פראוור, היתה התפשטות מהירה והרחבת השליטה של האוניברסיטה העברית בכל רחבי המדינה. כך תוכל האוניברסיטה העברית להבטיח את רמת הלימודים בהשכלה הגבוהה בישראל ולפקח הדוקות על הנעשה בכל המוסדות האקדמיים שיוקמו במדינה. אם תבחר האוניברסיטה באסטרטגיה זו יושגו המטרות הבאות: ראשית, תוכר העובדה כי האוניברסיטה העברית היא מוסד אקדמי בכיר ומרכזי שיש לו סניף בתל-אביב, ובעתיד גם בחיפה ובמקומות אחרים שיתעורר בהם הצורך. שנית, האוניברסיטה תחתור ליצירת מערכת יחסים אקדמית חוקית שתבטיח את אחדותו של מפעל ההשכלה בישראל, בשליטתה. שלישית, האוניברסיטה העברית תפעל במכוון ובהתמדה לשמור על עליונותה המובהקת בתחומי מחקר ולימוד מסוימים.

תוכנית הפעולה שהציע פראוור היתה אמורה להימשך כחמש שנים; בתום פרק זמן זה יוקם בתל-אביב, במימונה של עיריית תל-אביב ובפיקוחה האקדמי המלא וההדוק של האוניברסיטה העברית, מוסד אקדמי שייקרא 'האוניברסיטה העברית - תל-אביב'. במוסד זה תקום פקולטה למדעי הרוח ובה ילמדו הסטודנטים לתואר ראשון בהיקף מלא. הלימודים לתוארי ההמשך, מוסמך ודוקטור, יתקיימו אך ורק באוניברסיטה העברית. פראוור ציין שהמכשול המרכזי לכך שלא יתפתח בתל-אביב מחקר אקדמי לתארים גבוהים הוא היעדר ספרייה ענפה. תוכנית הלימודים, תוכן הקורסים ומבנה המוסד יעוצבו על-פי התבנית המקובלת באוניברסיטה העברית ויתרכזו אך ורק בלימודי תואר ראשון. פראוור הוסיף וציין:

צעד אחד חשוב לקראת הבטחת 'הגמוניה' של ירושלים. יש לקבוע את העיקרון: ירושלים תקבל את המורים הטובים ביותר [...] יש לשמור על עקרון: מורה מצטיין בתל-אביב יועבר להורות בירושלים [...] בחינות הסיום תערכנה בירושלים בלבד. ת"א יכולה

ליצור ספרייה של Textbooks, אולם בשום פנים זה לא יספיק לבחינות סיום רציניות. תלמיד תל-אביבי יצטרך למצוא אפשרות [להגיע] לחודשיים לפני הבחינה לירושלים ולהבחן בתוכה.

תוכניותו של פראוור להרחבת פעילותה של האוניברסיטה העברית לא יושמה מיד, ועיכוב זה היה קריטי. ראשי האוניברסיטה העברית היו שקועים בתנופת פיתוח אקדמי והרחבה פיזית מהירה של האוניברסיטה במשכנה החדש בגבעת רם. הם האמינו כי יוכלו לחסום ביעילות ובמהירות כל ניסיון להקים אוניברסיטה בתל-אביב. נוסף על יתרונות של ותק ושל משאבים אנושיים וכלכליים עדיפים הובטחה להם באותה התקופה תמיכתו הבלתי-מסויגת של שר החינוך פרופ' בן-ציון דינור (דינבורג) (מאוקטובר 1951 ועד 1955), שהיה חבר בסגל האקדמי של האוניברסיטה העברית לפני פעילותו הפוליטית במפא"י ואחריה. למעשה, דינור הוביל את המהלך לסיכול הקמתה של אוניברסיטה חדשה וסירב להקצות כספים לפיתוח התשתית להקמת אוניברסיטה בתל-אביב. הוא גרס כי הנסיונות להקים מוסדות אקדמיים עצמאיים ייפסקו מיד עם כינונה של מועצה להשכלה גבוהה. עד לאותם ימים היה כל גוף פרטי או ציבורי יכול להקים מסגרת חינוכית ולכנות אותה בתואר 'אוניברסיטה', ולהעניק תעודות הסמכה ללא פיקוח חיצוני. מועצה להשכלה גבוהה, סבר דינור, שתקום על-פי חוק מדינה, תשלול מהאוניברסיטה של תל-אביב את האפשרות להעניק תארים אקדמיים, שכן היא תצטרך לעמוד בקריטריונים האקדמיים שיקבעו אנשי הסגל מירושלים, ובכך יבוא קצה. דינור דבק בעמדתו זו גם לאחר שפרש מתפקידו כשר החינוך והוסיף להתנגד לקיומה של האוניברסיטה של תל-אביב. עובדה זו עוררה חשש כבד בקרב כל מי שפעלו לקידום הקמתה של האוניברסיטה החדשה, דוגמת ד"ר משה ישי:

ידוע היה, ששר החינוך הקודם [דינור] התנגד לריבוי מוסדות להשכלה גבוהה במדינה, ורצה לבלום את התסיסה שנתגלתה בשטח זה. הוא אף מסר בשעתו הודעה לעיתונות – אגב, בלא שום בסיס חוקי לכך – שהממשלה לא תכיר בתעודות להשכלה גבוהה של מוסדות שלא הוכרו על ידה. בעקבות יחסו של השר הקודם, הוכנה והוגשה לכנסת הצעת חוק, שלפיה לא היו יכולים להקים ולפתוח מוסדות חדשים. בכנסת נמצאו מתנגדים להצעת החוק בכל המפלגות, והיא נגנזה.²⁶

בעיריית תל-אביב הוסיפו לפעול למימוש התוכנית להקמת אוניברסיטה, למרות סירוב המדינה והאוניברסיטה העברית לשתף פעולה. ביוני 1954 החליטה העירייה לפתוח בשנת הלימודים תשט"ו את המכון לתרבות ישראל, שיתמקד במדעי היהדות. לתפקיד ראש המכון התמנה פרופ' ישראל אפרת מארצות-הברית, שגם היה אמור להיות הרקטור של האוניברסיטה החדשה. טקס הפתיחה הרשמי של המכון התקיים בבית-הספר 'שבח', ברחוב המסגר, ב-22

26. ד"ר משה ישי, 'לתקנת ההשכלה הגבוהה', דבר, 4 ביולי 1958. ד"ר משה ישי פעל מראשית שנות החמישים למימוש רעיון הקמתה של האוניברסיטה בתל-אביב, והיה היועץ המשפטי שלה בשנים 1965-

בנובמבר 1954. האוניברסיטה העברית התעלמה מן הטקס מאחר שלא היתה מעוניינת לתת לגיטימציה לפעילות המוסד על-ידי נוכחות בכיריה. הזמנה לטקס נשלחה לפרופ' בנימין מזר, אך הוא הודיע ביום הטקס עצמו, במברק, כי 'בגלל טרדוטי המרובות בקשר לפתיחת שנת הלימודים איני יכול לדאבוני הרב לבוא לתל-אביב הערב'.

ראשי התעשייה והמסחר בירושלים לקחו גם הם חלק בניסיונות לעצור את התפתחותה של האוניברסיטה בתל-אביב, ככל הנראה בעידודם של ראשי האוניברסיטה, שהיו גורם כלכלי משמעותי בשל הקמתו של קמפוס גבעת רם, ובעידודו של דניאל אוסטר, ראש עיריית ירושלים לשעבר (אפריל 1948-ינואר 1951), שהיה חבר בוועד הפועל של האוניברסיטה בשנות החמישים. הללו חששו לפגיעה בכלכלת העיר ובעסקיהם, שכן מוסד אוניברסיטאי בשפלה ימשוך אליו סטודנטים רבים שעד אותם ימים למדו בירושלים, שהיתה המקום המרכזי לרכישת תואר אקדמי מוכר. היה ברור שהכרה ממשלתית באוניברסיטה החדשה תהיה כרוכה בהקצאת כספים לשני המוסדות, הוותיק והחדש, והדבר יפגע קשה במעמדה של האוניברסיטה העברית. מנשה ח' אלישר, נשיא לשכת המסחר בירושלים, שלה ב-25 באפריל 1955 מכתב לארגונים ולמוסדות כלכליים מרכזיים בירושלים וקרא להם להתארגן כדי לסכל את הקמתה של האוניברסיטה בתל-אביב:

מתוך פרסומים שהופיעו בעיתונים מתברר שאנשי ת"א יוזמים הקמת אוניברסיטה נוספת בת"א עבור הסטודנטים תושבי השפלה. לפי מיטב הכרתי עלולה הקמת אוניברסיטה נוספת בת"א לפגוע בהתפתחותה ובקיומה של האוניברסיטה העברית בירושלים, והיות וכיום נמצאים בעירנו יותר מ-1500 תלמידים שמשפחותיהם מתגוררות מחוץ לירושלים, תביא הקמת האוניברסיטה החדשה לנוק כלכלי רציני לבריתנו; יתר על כן תחול התרוצצות למשיכת הפרופסורים והמרצים מהכא להתם [מפה לשם] וגם הממשלה תהיה נאלצת בסופו של דבר לחלק את ההקצבות לחינוך גבוה בין שני המוסדות. בהתחשב עם כל האמור לעיל וכן בהתחשב עם הכספים שהושקעו והעומדים להיות מושקעים בהקמת קרית האוניברסיטה העברית, נדמה לי שטוב יהיה באם הגופים הכלכליים יפעלו למען האוניברסיטה הירושלמית וישתדלו בכל כח השפעתם למנוע את הפיצול שתקלה גדולה נשקפת ממנו. תואיל נא להביא בהקדם הכי אפשרי את הבעיה לפני המועצה [הציבורית למען ירושלים] על מנת שיוחלט על הצעדים שיש לאחוז בהם; לדעתי, רצוי יהיה לשגר משלחת שתתיצב לפני ראש הממשלה ושר החוץ, שר הפנים, שר החינוך ויו"ר הסוכנות היהודית. דרישתנו חייבת להיות, לדעתי, שהממשלה תמנע את הקמת האוניברסיטה החדשה ע"י צעדים תחוקתיים, הן ע"י אי הכרה במוסד החדש והן ע"י מניעת עריכת מגביות בחו"ל.²⁷

27. לעמדה המובעת במכתבו של אלישר הצטרף גם א' פיקובסקי מהתאחדות בעלי התעשייה בירושלים במכתב מ-1 במאי 1955. שני המכתבים היו מיועדים למר גרוסמן, יו"ר המועצה הציבורית למען ירושלים וראש המחלקה הכלכלית של הסוכנות היהודית. ראו: ארכיון האוניברסיטה העברית, תיק מס' 1000, 'אוניברסיטה שנייה בתל-אביב'.

למרות המאמצים האלה, ב־6 ביוני 1956 הודיעה עיריית תל־אביב על הקמת האוניברסיטה של תל־אביב ועל איחודם של המכון למדעי הטבע, המכון לתרבות ישראל ובית־הספר הגבוה למשפט ולכלכלה למוסד אחד. במכון למדעי הטבע היו 70 סטודנטים ו־14 חברי סגל אקדמי, במכון לתרבות ישראל היו 130 סטודנטים ו־22 אנשי סגל, ובבית־הספר הגבוה למשפט ולכלכלה היו כ־1000 סטודנטים ו־84 אנשי סגל.²⁸ אולם בסופם של הדיונים לא נחתם הסכם איחוד בין שלושת הגורמים העיקריים – העירייה, המכונים ובית־הספר הגבוה למשפט ולכלכלה – והוחלט כי רק כעבור שנתיים של פעילות משותפת יוגדרו רשמית היחסים בין המוסדות. הסיבות שהסכם האיחוד לא נחתם היו מהותיות. מתברר שבית־הספר הגבוה למשפט ולכלכלה פתח בדיונים סודיים ונפרדים למיזוג באוניברסיטה העברית, וב־4 במאי 1959 נחתמה אמנה בינו לבין האוניברסיטה העברית והוא הפך לשלוחה שלה בתל־אביב.²⁹

גם עיתון דבר, עיתונה של ההסתדרות הכללית, הציג עמדה השוללת את הרצון לבסס אוניברסיטה בתל־אביב ויהודה גוטהלף טען כי פתיחת האוניברסיטה החדשה היא חלק מתפיסה קלוקלת של לוקל־פטריוטיזם תל־אביבי המוביל לפגיעה מיותרת באוניברסיטה הוותיקה בירושלים: 'יש ויש לנו ילדים והורים שכל ישראל מצטיירת להם כתל־אביב בלבד [...] בדרך־כלל אין רע בפטריוטיזם מקומי, נוסף לתחושת ארץ המולדת בכלל. לא כן בדביקות לוקאלית תל־אביבית [...] למה תהא עינה של תל־אביב צרה כל כך באחד היתרונות המועטים של ירושלים כעיר אוניברסיטאית'.³⁰ להסתייגות זו נוספו ידיעות על ביטול היוזמה על־ידי גורמים בקואליציה העירונית של חיים לבנון. ימים מספר לפני ההכרזה על הקמתה של האוניברסיטה החדשה התפרסמה במעריב ידיעה כי במועצת העיר תל־אביב עלתה הצעה לחסל את האוניברסיטה בגלל הגידול בגירעון של העירייה. סיעת חרות, שהיתה חלק מהקואליציה העירונית, העלתה הצעה לחסל בהדרגה את האוניברסיטה החדשה וטענה שהעירייה אינה יכולה לעמוד במעמסה הכספית. ההצעה מצאה תמיכה גם במפלגות אחרות, בראשן מפא"י, שסברו כי יש להתרכז בטיפוח החינוך היסודי והתיכוני בעיר.³¹ ידיעות מעין אלה בשלב זה היו עלולות לפגוע בצורה אנושה בתהליכי הרישום לקראת פתיחתה של האוניברסיטה מאחר שתלמידים פוטנציאליים היו חוששים ומבטלים את השתתפותם במוסד אקדמי העומד לפני סגירה.

28. ראו: ד"ר משה ישי, 'בשירות האוניברסיטה', גבורות: דרכו ופעלו של ד"ר משה ישי, תל־אביב 1975, עמ' 5-9.

29. בהמשך הדברים אדון בשיתוף־הפעולה של בית־הספר עם האוניברסיטה העברית, אולם נדרש מחקר נפרד בשאלה מה היו תהליכי ההכרעה של בית־הספר לזנוח את האוניברסיטה של תל־אביב ולהצטרף לאוניברסיטה העברית.

30. יהודה גוטהלף, 'אוניברסיטאות בישראל מוקדם ומאוחר', דבר, 13 ביולי 1956.

31. 'הגרעון בעיריית ת"א מדאיג' – הצעה, לחסל את האוניברסיטה', מעריב, 25 במאי 1956.

ראשית המעורבות הממשלתית – ועדת דוד הורוביץ

ב־22 במאי 1956 מינה שר החינוך והתרבות זלמן ארן ועדה בראשות דוד הורוביץ, נגיד בנק ישראל, לבדיקת המתרחש בתחום ההשכלה הגבוהה בישראל. למעשה, הוועדה לא הוקמה כתגובה ישירה להודעה על הקמת המוסד האקדמי בתל־אביב אלא נועדה לבחון את מכלול היוזמות החדשות בתחום ההשכלה הגבוהה שהחלו לצבור תנופה בהתמדה ואת התרחבותם והתפשטותם של המוסדות שלא היו נתונים לפיקוח ממשלתי – בית־הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל־אביב, בית־ספר פרטי שנוסד בשנת 1935, ולאחר הקמת המדינה הרחיב את פעילותו בתל־אביב וב־1952 פתח סניף בחיפה; אוניברסיטת בראיילן, שנוסדה בשנת 1955; המכון האוניברסיטאי למדעי הטבע שהוקם ב־1953 והמכון האוניברסיטאי לתרבות ישראל שהוקם ב־1954 – שניהם בתל־אביב. על אלה ניתן להוסיף מסגרות לימוד חדשות שפעלו בחסותה האקדמית של האוניברסיטה העברית: בית־הספר הגבוה למדעי הרוח ולמדעי החברה שהקימה הסתדרות העובדים בתל־אביב ב־1952 ומוסד דומה שהקימה עיריית חיפה בעיר ב־1954; המכון לידיעת הארץ ע"ש חיים אבשלום שנוסד בתל־אביב בחסות ההסתדרות ב־1953.

הוועדה התבקשה על־פי כתב המינוי לבחון את מצב המוסדות להשכלה גבוהה בישראל, פרט לאוניברסיטה העברית בירושלים, לטכניון בחיפה ולמכון ויצמן למדע ברחובות, בנושאי התכנים האקדמיים הנלמדים, רמת הלימודים, זכויות אקדמיות, הסיוע הממשלתי והציבורי, ויחסי הגומלין בין המוסדות החדשים לאוניברסיטה העברית ולטכניון. במרכזו של הדוח עמד מיפוי מדויק של מצב המוסדות האקדמיים מבחינת סגל אקדמי, מספר תלמידים וגודל התקציבים.

הוועדה הגישה דוח פעולה ומסקנות ב־27 בפברואר 1957, עשרה חודשים לאחר שמונתה, על דעת כל חבריה.³² מן הדוח עולה כי באמצע שנות החמישים היתה האוניברסיטה העברית הגורם הדומיננטי בתחום ההשכלה הגבוהה במדינה. בתשט"ז מנה הסגל האקדמי שלה 624 איש ובהם 460 מורים קבועים: 46 פרופסורים־מן־המניין, 54 פרופסורים־חברים, 85 מרצים ו־59 מדריכים. מספר הסטודנטים: 3556. מקבלי תעודות הסמכה אקדמיות בכל התחומים: 462 – 99 מהם קיבלו תואר דוקטור בפילוסופיה וברפואה. הכנסות האוניברסיטה: יותר מ־6.23 מיליון ל"י, כ־52% התקבלו מהממשלה ומהסוכנות היהודית. בטכניון בחיפה, שתחומי פעילותו העיקריים היו הנדסת בניין, ארכיטקטורה, מכונאות ואלקטרוטכניקה, מנה הסגל 430 איש: 19 פרופסורים־מן־המניין, 26 פרופסורים־משנה, 57 מרצים ראשיים, 114 מרצים, והשאר מדריכים ואסיסטנטים. מספר סטודנטים: 1954. ההכנסות: כ־4.1 מיליון ל"י. במכון

32. חברי הוועדה היו: דוד הורוביץ (יו"ר); ד"ר יוסף בורג, שר הדואר; פרץ נפתלי, שר בלי תיק; פנחס רוזן, שר המשפטים; ד"ר משה אבידור, המנהל הכללי של משרד החינוך והתרבות; רבי־אלוף (מיל') יעקב דורי, מנהל הטכניון; פרופ' בנימין מזר, נשיא ורקטור האוניברסיטה העברית. דוח הוועדה ראו: ג"מ גל 1674, 28/1/7; הארכיון ההיסטורי של עיריית תל־אביב, חטיבה 4, תיק 7/ת.

ויצמן למדע ברחובות עבדו בסוף 1956 160 מדענים. באותה עת לא התנהלו במכון לימודים סדירים והמוסד התמקד במחקר, שנועד בחלקו לצורכי ביטחון. ההכנסות: 2.93 מיליון ל"י. התמונה משתנה לחלוטין כאשר נפרשים הנתונים על הנעשה במוסדות ההשכלה הגבוהה שפעלו באזור המרכז. באוניברסיטת בר-אילן מנה הסגל האקדמי 42 איש: 13 מרצים קבועים ו-29 מרצים חלקיים. בתשט"ז למדו במוסד זה 80 סטודנטים ובתשי"ז 174. ההכנסות ב-1956/57: 389 אלף ל"י, 325 אלף ל"י (83.5%) מתרומות 'המזרחי' בארצות-הברית ובקנדה.

בבית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל-אביב, ללא הסניף בחיפה, לימדו 103 מרצים: 29 במשרה מלאה והשאר במשרה חלקית; בשנת תשט"ז למדו בו 939 סטודנטים: 424 משפטים, 197 כלכלה, 201 ראיית חשבון ו-117 מדעי המדינה. בתשי"ז למדו בו 1009 סטודנטים. בתקציב בית-הספר צוין שמדובר במוסד פרטי. בשנת תשט"ז היה התקציב 204 אלף ל"י, 165 אלף ל"י (80%) משכר הלימוד. המוסד לא קיבל תמיכה מעיריית תל-אביב. במכונים האוניברסיטאיים מנה הסגל האקדמי 55 מרצים: 10 במשרה מלאה והשאר במשרות חלקיות. במכונים למדו 130 סטודנטים: 70 מדעי הטבע ו-60 תרבות ישראל. התקציב: 357 אלף ל"י, כולו מקופת עיריית תל-אביב.

בסניף חיפה של בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה למדו בתשט"ז 127 סטודנטים. כדי לקבל תואר בוגר הם למדו שנתיים ראשונות בחיפה ושנתיים אחרונות בתל-אביב. הסגל האקדמי של הסניף מנה 11 מרצים מבית-הספר בתל-אביב, 3 מהטכניון ו-12 מרצים נוספים. התקציב: 50 אלף ל"י, 20 אלף ל"י השתתפות של עיריית חיפה. בבית-הספר הגבוה למדעי הרוח ולמדעי החברה בתל-אביב למדו בשנת תשט"ז 100 סטודנטים ובתשי"ז 88. הסטודנטים קיבלו תואר בוגר לאחר שלמדו בו שלוש שנים ושנה רביעית בירושלים. הסגל האקדמי מנה 19 איש, 17 מרצים מהאוניברסיטה העברית. תקציב המוסד: 18 אלף ל"י.

בדוח קבעה הוועדה כי בגלל מגבלות זמן ומנגנון אין היא יכולה לפסוק לחיוב או לשלילה על המוסדות החדשים. נוסף על כך, קביעת רמתו המדעית והאקדמית של כל אחד מהמוסדות מצריכה מומחיות, שהוועדה אינה מייחסת לעצמה. אולם היא קובעת כי המוסדות הוותיקים, ובהם יותר מ-5000 סטודנטים, כאלף מורים ועובדי מחקר ותקציב ההחזקה שלהם הוא יותר מ-14 מיליון ל"י בשנה, אינם מכשירים את כל כוח האדם הדרוש למדינה: 'אומדן זהיר למדי, המביא בחשבון את צורכיהם של מערכת החינוך המתרחבת והולכת מדי שנה בשנה, של מנגנוני הממשלה והרשויות המקומיות של התעשייה והחקלאות, הצבא, שירותי הבריאות והסעד, הדואר והתחבורה [...], עשוי להביא למסקנה כי יש להרבות את מספר הסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה ולמדע'.³³ עוד טענה הוועדה כי רוב הסטודנטים באוניברסיטה העברית בירושלים ובטכניון בחיפה באים משכבה דקה של בני היישוב הוותיק, ולכן לא ייתכן מיוזג תרבויות אמיתי בישראל אם לא תגדל נגישותם של העולים החדשים, שהגיעו לאחר קום המדינה, להשכלה גבוהה. הוועדה המליצה להשקיע מאמצים רבים כדי לתת לעולים החדשים עזרה ממשית ולאפשר להם ללמוד במוסדות להשכלה גבוהה ולמדע,

33. דוח ועדת דוד הורוביץ, עמ' 16, ג"מ גל 1674, 28/1/2.

ולחקים מוסדות כאלה סמוך למקום מגוריהם. כלומר, יש להתחשב בצורך לשנות את המבנה החברתי של היישוב במדינה ואת הפיזור הגאוגרפי של האוכלוסייה. לכאורה עולה כי פתיחתם של מוסדות להשכלה גבוהה באזור שפלת החוף נראתה הכרחית, כיוון שקשיים כלכליים ואחרים מנעו מתושבי תל-אביב והסביבה להגיע לירושלים ולהיפך לצורך לימודים גבוהים, ורבים מתושבי הצפון התקשו אף הם להגיע לירושלים ללמוד בה. הוועדה הציעה לפתור קשיים אלה על-ידי הקמת מוסדות מתאימים להשכלה גבוהה בריכוזי האוכלוסייה הגדולים במדינה. היא המליצה שבמחוז תל-אביב, שמרוכזים בו כ-40% מתושבי המדינה, יקום מוסד להשכלה גבוהה בעל רמה גאותה. הוועדה גם קבעה שאין סיבה שהקמתם של עוד כמה אוניברסיטאות ומכוני מחקר תוריד את הרמה האקדמית, כפי שחששו אנשי האוניברסיטה העברית. הוועדה ציינה ששווייץ, שבה כחמישה מיליון תושבים, שבע אוניברסיטאות ושלושה מוסדות נוספים להשכלה גבוהה, יכולה לשמש דוגמה לישראל. מהערות הוועדה על מצב האקדמיה בישראל, בייחוד באזור המרכז, התבקשה לכאורה מסקנה ברורה אחת: המדינה, באמצעות מנגנוניה הרבים, תסייע כספית וחוקית למוסדות האקדמיים החדשים הצומחים באזור תל-אביב. אפשר היה להניח שהוועדה תמליץ לשר החינוך והתרבות חד-משמעית לתמוך במדיניותה של עיריית תל-אביב לאיחוד המוסדות להשכלה הגבוהה בעיר לכלל אוניברסיטה אחת. אולם הוועדה בחרה במדיניות שאפשר לכוונתה 'הוועדה נמנעת מלדון ב...'. לא חסרות דוגמאות לכך. ראשית, היא נמנעה מלקבוע עמדה בשאלה אם רצוי שהמוסדות להשכלה גבוהה בחלקי הארץ השונים יהיו נפרדים ועצמאיים, ישמשו סניפים של מוסד אקדמי מרכזי, או אולי יתקיימו בארץ מוסדות משני הסוגים האלה. הוועדה סברה כי תפקיד זה שמור למועצה הקבועה להשכלה גבוהה, שטרם הוקמה. שנית, הוועדה לא מצאה לנכון לבדוק במלוא היקפה את בעיית המחקר השימושי במדינה, אף-על-פי שהיא סברה כי מן הראוי לתת את הדעת לתיאום המאמצים ולמניעת כפילויות גם בתחום זה. שלישית, הוועדה טענה שאין היא יכולה לחרוץ משפט, לחיוב או לשלילה, על כל אחד מן המוסדות האלה. קביעת רמתו המדעית והאקדמית של כל אחד מהמוסדות מצריכה מומחיות שאין הוועדה מייחסת לעצמה, ודרושה לשם כך תקופת זמן ארוכה יותר משעמדה לרשות חברי הוועדה.³⁴

בעיקרו של דבר, הוועדה ערפלה ועמעמה את המטרות שנגזרו מכתב המינוי שלה, לפחות בסוגיית מעמדה של האוניברסיטה של תל-אביב.³⁵ ההמלצה המעשית שאימצה היתה

34. שם, עמ' 14.

35. מסקנה זו מנוגדת לעמדה העקרונית שמנחם קליין מציג בספרו בר-אילן: אקדמיה, דת ופוליטיקה (עמ' 46-56). לדעתו, ועדת הורוביץ הביאה לשינוי מפת ההשכלה הגבוהה בישראל, והיא אשר סללה את הדרך לפני מוסדות אקדמיים חדשים, ובראשם אוניברסיטאות בר-אילן ותל-אביב, ועיצבה את חוק המועצה להשכלה גבוהה (עמ' 46). לעומת זאת, על סמך ממצאי אני מבקש לקבוע, לפחות באשר לאוניברסיטה של תל-אביב, כי השפעתה של ועדת דוד הורוביץ היתה שולית: לא היא סללה לפניו את הדרך – לא להקמתה, לא לביסוסה האקדמי, לא לביסוס תמיכתה של המדינה ולא להכרתה בה כמוסד עצמאי. ממצאי מבוססים על בחינת מצוקתה של אוניברסיטת תל-אביב לפני הקמת הוועדה ובייחוד אחריה, על חוסר

הדרישה לזרז את ההכנות לניסוח הצעה חדשה של החוק להשכלה הגבוהה אשר תונח על שולחן הכנסת. לפי הצעת חוק זו תוקם מועצה להשכלה גבוהה שתטפל באורח קבוע בענייני ההשכלה הגבוהה ובענייני מדע במדינה. במסגרות התרכזה הוועדה בעיקר בהרכב המועצה להשכלה גבוהה העתידה לקום, בתקופת כהונתה, בתפקידיה ובסמכותה להכיר במוסדות חדשים להשכלה גבוהה. אולם גם בהמלצה זו לא היה כל חדש, שהרי גם בזמנו של שר החינוך הקודם, פרופ' דינור, דובר על הקמתה של מועצה להשכלה גבוהה והוגשה הצעת חוק בעניין זה לפני הכנסת השנייה, הצעה שעוררה חשש רב בקרב מי שתמכו בהקמתה של האוניברסיטה בתל-אביב.

מנקודת מבטה של האוניברסיטה העברית בירושלים, הוועדה לבחינת מצב ההשכלה הגבוהה בארץ פעלה בהצלחה רבה. אף-על-פי שהוועדה קבעה שיש צורך בהקמת מוסדות אקדמיים נוספים, בייחוד באזור שפלת החוף, היא לא המליצה על צעד יישומי חדש שיהיה בו איום כלשהו על ההגמוניה המוחלטת כמעט של האוניברסיטה העברית. הוועדה לא מצאה טעם להמליץ ברורות לשר החינוך להקצות לעיריית תל-אביב סיוע כספי, או אחר, לאחזקת המוסדות שהיא איחדה לאוניברסיטה. באמצע את המלצות הוועדה נקט שר החינוך למעשה מדיניות של אי-התערבות מדינתית בסכסוך, ובכך אפשר לאוניברסיטה העברית להפעיל את יתרונותיה היחסיים המהותיים בזירה האקדמית כנגד האיום מתל-אביב ולעצב את התחום כרצונה.

ועדות הבדיקה בתל-אביב ומסקנותיהן

ב-24 באוקטובר 1956, בעוד ועדת הורוביץ יושבת על המדוכה, כתב אשר רשף, מזכיר הנהלת האוניברסיטה העברית, מכתב לראש עיריית תל-אביב, ובו הודיע לו כי נשיא האוניברסיטה, פרופ' בנימין מזר, החליט בעצה אחת עם שלטונות האוניברסיטה העברית למנות ועדות סקר מקצועיות לבדיקת המצב במוסדות להשכלה הגבוהה בתל-אביב: המכון למדעי הרוח, המכון למדעי הטבע ובית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה.³⁶ ממכתב זה עולה

החלטיותה של הוועדה בהשוואה למסקנות ועדת שרת ב-1960, ועל ראינות עם אישים שנמנו עם מקימי האוניברסיטה של תל-אביב: יעקב רבך, המזכיר האקדמי, פרופ' שלמה סימונסון ופרופ' צבי יעבץ, וכן עם אישים מהאוניברסיטה העברית, דוגמת פרופ' בנימין מזר ועוזרו אשר רשף.

36. אשר רשף לראש עיריית ת"א, חיים לבנון, 24 באוקטובר 1956, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב, חטיבה 4, תיק 7/ח. הוועדה למכון למדעי הרוח: פרופ' אלימלך אורבך (יו"ר), פרופ' שלמה דב גויטיין, פרופ' חיים וירשובסקי, מר ג' ליבס, פרופ' יהושע פראוור, פרופ' נתן רוטנשטריך, מר י' אבירם (מזכיר). הוועדה למכון למדעי הטבע: פרופ' מיכאל זהרי (יו"ר), פרופ' ישעיהו ליבוביץ, פרופ' שמואל סמבורסקי, ד"ר היינס שטייניץ, מר ישראל איגרא (מזכיר). הוועדה לבית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה: פרופ' בנימין אקצין ופרופ' אלפרד בונה (יושבי-ראש), ד"ר א' איינשטדט, מר א' גלבר, פרופ' מ' זילברג, מר ד' עצמון (מזכיר).

שהאוניברסיטה העברית התעלמה באופן רשמי מהכרזתה של עיריית תל-אביב על הקמת אוניברסיטה, והוסיפה לראות במוסדות להשכלה גבוהה בעיר מוסדות נפרדים. נכונותו של חיים לבנון לחשוף את המוסד האקדמי החדש לביקורת מקיפה של האוניברסיטה העברית ומתוך כך לשקול בחיוב את האפשרות של הכפפתו, לפחות זמנית, של המוסד האקדמי החדש למוסד הוותיק משתלבת באסטרטגיית הבסיסית שלו לפעול לקידום הקמתה של אוניברסיטה בעירו גם ללא תמיכה מדינתית-פוליטית בפרויקט. אולם עקב אכילס ביוזמה העירונית היתה שאלת ההכרה בתעודות ההסמכה האקדמיות שתעניק האוניברסיטה של תל-אביב. בשנת 1956 עדיין היה אפשר להכריז על הקמת מוסדות אקדמיים ולהעניק תעודות הסמכה מטעמם ללא אישור מוקדם של המדינה וללא פיקוחה, מאחר שעדיין לא נחקק חוק מועצה להשכלה גבוהה המסדיר את היחסים בתחום זה. החוק עבר בכנסת רק בשנת 1958.³⁷ אולם לאחר הקמת אוניברסיטת בר-אילן ב-1955, הקמת המכונים האוניברסיטאיים בתל-אביב, ההכרזה על האיחוד ביניהם למוסד הקרוי האוניברסיטה של תל-אביב ומסקנות ועדת הורוביץ, ברור היה לכל המעורבים בדבר כי המדינה תהיה חייבת להאיץ את התערבותה החקיקתית. המועצה להשכלה גבוהה שתקום תפקח על המתרחש בשדה ותהיה בה השפעה אקדמית מוחלטת לאנשי האוניברסיטה העברית. משמע שבמוקדם או במאוחר תקיים האוניברסיטה העברית ביקורת מקצועית מקיפה של האוניברסיטה של תל-אביב, ולכן סבר חיים לבנון שיש להתורר לשיתוף-פעולה מוקדם על-ידי הסדרת ההכפפה שמשמעותה קבלת אחריות אקדמית פורמלית לניהול המוסד, גם אם זמנית. אחרת תוכל האוניברסיטה העברית למנוע את ההכרה האקדמית באוניברסיטה של תל-אביב, וכל המפעל האקדמי בתל-אביב, שהוקם בחסות העירייה, עלול לרדת לטמיון, שכן הסיכוי שלא תהיה הכרה מדינתית בתעודותיהם ירחיק סטודנטים מן המוסד האקדמי הזה. לכן קידם לבנון בברכה את פניית הרשמית של האוניברסיטה העברית לסקור את הנעשה במוסדות האקדמיים בתל-אביב. הדוחות של ועדות הסקר הוגשו לוועדת הקבע ולוועדה המתמדת של האוניברסיטה העברית. המידע שנאסף בהם מלמד רבות על מצב העניינים האקדמי והניהולי במוסדות התל-אביביים. בישיבת הוועדה המתמדת, שהתקיימה ב-11 בינואר 1957, פירט פרופסור ישעיהו ליבוביץ, מחברי הוועדה לבחינת המצב במכון הביולוגי (המכון האוניברסיטאי למדעי הטבע) של עיריית תל-אביב, את העובדות שהועלו בדוח הוועדה:

הוועדה מצאה בתל-אביב גרעין רציני למכון ביולוגי ברמה אקדמית. מבחינת הציוד הרי יש בתל-אביב אוסף עשיר של בעלי חיים] ומוצגים וכן גן בוטני מפותח, אשר יוכלו לשמש את צרכי ההוראה ואף כאמצעי למחקר. שני האנשים העומדים בראש הוראת הביולוגיה – ה"ה [ד"ר היינריך] מנדלסון ו[ד"ר יעקב] גליל – הם אנשים אחראים בעלי רמה אקדמית נאותה [...] כך שבסיכום אפשר לראות את המוסד בתל-

37. חוק המועצה להשכלה גבוהה, תשי"ח-1958, ספר החוקים, מס' 261, כ"ח באב תשי"ח (14 באוגוסט 1958), עמ' 191.

אביב כמכון ביולוגי, שתפקידו העיקרי צריך להיות להכשיר מורים לבתי ספר תיכוניים. מוקדם לדבר על פקולטה למדעי הטבע, כפי שעיריית תל-אביב מכנה אותו [...] לעומת זאת, לקוי הצד הארגוני, ופעולתם של גופים כגון ההנהלה, ועדת ההוראה [1] ועדת המינויים, שמכויותיהם והרכבם לוטה בערפל. גם ארגון הבחינות לקוי ביותר.³⁸

מסקנת הוועדה היתה שאם תימצא דרך לארגון יעיל של הנהלת המוסד ובד בבד תינתן לאוניברסיטה העברית נציגות בוועדות העיקריות – ועדת ההוראה ועדת המינויים – ויבוצעו ההמלצות בדבר ארגון ההוראה, השלמת מקצועות, ספרייה וכו', אפשר יהיה להכיר בשתי שנות הלימוד הראשונות בתל-אביב כשוות ערך לשנתיים הראשונות בלימודי ביולוגיה באוניברסיטה העברית, ואפשר שבמרוצת הזמן תימצא האפשרות לארגון בתל-אביב גם שנה שלישית ולהעניק את התואר בוגר, שהאוניברסיטה העברית תכיר בו אם ירצה תלמיד ללמוד בירושלים לקראת תואר מוסמך. אדוארד פוזננסקי, המזכיר האקדמי של האוניברסיטה העברית, הדגיש במסקנות הוועדה כי מבחינת האינטרס של האוניברסיטה העברית חשוב שהמוסד בתל-אביב יישאר בעיקרו מוסד להכשרת מורים בביולוגיה ובכימיה לבתי-ספר תיכוניים.

באותה ישיבה של הוועדה המתמדת הוסיף פרופ' אפרים אלימלך אורבך, יושב-ראש הוועדה לבדיקת המצב במכון לתרבות ישראל, פרטים על הדוח שנמסר בכתב. הוועדה התרשמה לטובה מאיכות התלמידים, שרובם בגיל גבוה יחסית ובעלי מוטיבציה רבה להשתלמות, בהם תלמידים החפצים לעבור להוראה בבתי-ספר תיכוניים או מורים המעוניינים להרחיב את ידיעותיהם. לעומת זאת, סדרי המוסד היו לדעתה רחוקים מלהניח את הדעת: מ-26 מורים רק שלושה קבועים, ומקצתם אינם מתאימים להוראה אוניברסיטאית. למוסד אין הנהלה של ממש, וכל מבנה ההוראה והבחינות מעורפל ביותר. המוסד מחקה את הטרמינולוגיה הנהוגה באוניברסיטה העברית: מדברים על 'חוגים ראשיים ומשניים', על 'סמינרים' ועל 'בחינות', על 'הוראה' ועל 'תארים', אולם אין תוכן ממשי מאחורי דיבורים אלה. מאחר שקיים בתל-אביב ציבור ניכר של לומדים שאין באפשרותם לעלות לירושלים, ודאי שלא לתקופה של שלוש שנים, הפתרון היחיד הוא פתיחת סניף תל-אביבי של הפקולטה למדעי הרוח של האוניברסיטה העברית. הסניף יעסוק בעיקר בהכשרת מורים לבתי-הספר התיכוניים וילמדו שם לימודי יסוד, ומספר חוגים במקצועות ההוראה בבתי-הספר. הוועדה המליצה להקים מוסד לשתי שנות הלימוד הראשונות, ואפשרות להשלים את השנה השלישית בירושלים.

מן הדיון בוועדה המתמדת עולה שוועדת הסקר של המכון הביולוגי המליצה כי המכון יימסר לחסותה של האוניברסיטה, אחרי שיונהגו בו השינויים וההשלמות שהיא המליצה עליהם. לא כן המכון לתרבות ישראל, ולכן הציעה הוועדה להקים מוסד חדש. הדוח של הוועדה השלישית סקר את מצבו האקדמי של בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה.

38. הוועדה המתמדת של האוניברסיטה העברית, 11 בינואר 1957, ארכיון האוניברסיטה העברית.

הוועדה, שבראשה ישבו פרופ' בנימין אקצין ופרופ' אלפרד בונה, מתארת את שיתוף-הפעולה עם הנהלת בית-הספר הגבוה, ובכלל זה סיוורים שנערכו בבית-הספר 'שבח', משכנו של בית-הספר. הוועדה הסתמכה גם על חוות הדעת של מורים המלמדים במקביל באוניברסיטה העברית ומכירים מקרוב את בית-הספר הגבוה.³⁹ כאמור, בית-הספר הגבוה נוסד ב-1935 ונפתחו בו מחלקות למשפט ולכלכלה. ב-1950 הוקם בו מכון ללימודי ביקורת חשבונות בשיתוף עם אגודת רואי חשבון מוסמכים, וב-1951 נפתחה פקולטה למדע המדינה ובה שתי מגמות – מגמת מנהל ציבורי ומגמה מדינית. ב-1952 פתח בית-הספר סניף בחיפה אך הקים בו רק מחלקות למשפט ולכלכלה. השיעורים היו מקבילים לשתי שנות הלימוד הראשונות בלבד בבית-הספר בתל-אביב. תקופת הלימודים בכל הפקולטות היתה ארבע שנים. ב-1956 למדו במוסד, כולל תלמידי חיפה, 1106 תלמידים, ולימדו בו 106 מורים. עד סוף שנת תשי"ז קיבלו תעודות גמר 435 בוגרים ב-17 מתוורים. הוועדה גילתה ליקויים חמורים בדרך ניהולו של בית-הספר וברמתו האקדמית:

אין הלימודים במחלקות שונות ובמקצועות שונים בביה"ס הגבוה עומדים על רמה שווה [...] [מחויבת] הקפדה חמורה יותר בבחירת מורים [...] [מחויבת] הרחבה ניכרת ושיטתית של ספרית ביה"ס הגבוה במקצועות הנלמדים בו [...] רק יחידים מבין חבר המורים יכולים להתמסר בעיקר להוראה ולמחקר מדעי [...] [מסקנתם הנחרצת של חברי הוועדה המקצועית היא כי] אין לראות בביה"ס הגבוה מוסד ברמה אוניברסיטאית.

לדעתם, בית-ספר זה איננו אלא מוסד להכשרה מקצועית גבוהה והוא חסר לחלוטין את היסוד של טיפוח המחקר. המלצות הוועדה מכוונות להגברת הפיקוח האקדמי והניהולי של האוניברסיטה העברית על מוסד זה: תמיכה ושיתוף-פעולה בין שני המוסדות. ההמלצות מוצגות כאופרטיביות, ולכאורה מידיות. הוועדה המליצה כי שניים ממורי הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית, לפי קביעת שלטונות האוניברסיטה, האחד בשטח המשפט הפרטי והשני בשטח המשפט הציבורי, ייענו להזמנה לשמש יועצים אקדמיים בפקולטה למשפטים בבית-ספר זה וישתפו פעולה עם שלטונותיו בענייני מינויים, קביעת תוכנית ההוראה ואופיה, הבחינות והרחבת הספרייה. שיתוף-פעולה דומה הוצע גם למורי הפקולטה למדעי החברה באוניברסיטה העברית במקצועות הכלכלה ומדע המדינה (סעיף 26).

כוונתם של אנשי ירושלים היתה ברורה. המוסד יכשיר את הסטודנטים שלוש שנים, אך כדי לקבל תואר בוגר במדעי החברה או תואר מוסמך למשפטים, הם יחויבו לעלות לירושלים לשנת השלמה אחרונה באוניברסיטה. 'תלמידי ביה"ס הגבוה, לאחר לימוד מוצלח במשך 3 שנים, [יוכלו] להתקבל לביה"ס קפלן [הפקולטה למדעי החברה בירושלים] עם זכות סיום התואר הראשון אחרי שנה אחת'. הוועדה גם המליצה שהאוניברסיטה העברית תסייע לבית-הספר לעבד תוכנית ושיטת לימודים שש שנתית, שרק בסופה תהיה הצדקה עניינית להעניק

39. דוח הוועדה לסקר מצבם של המוסדות להשכלה גבוהה בתל-אביב בתחום מדעי החברה והמשפטים, 23 בינואר 1957, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב, הטיבה 4, תיק 7/ח.

למסיימים תואר של 'מוסמך למשפטים'. בעלי תואר זה יתקבלו כתלמידי מחקר באוניברסיטה העברית בדומה למוסמכי האוניברסיטה. בעתיד, הציעה הוועדה, מורי הפקולטה למדעי החברה בירושלים ישתפו פעולה עם שלטונות בית-הספר הגבוה ויכנסו שינויים נוספים באופי הלימודים כדי שתהיה הצדקה עניינית להענקת תואר ראשון בבית-הספר. רק לאחר שיושג שלב זה יהיו רשאים בעלי התואר הראשון בבית-הספר הגבוה להמשיך בלימודים באוניברסיטה העברית לקראת התואר השני בדומה לבעלי תואר ראשון של האוניברסיטה העברית.

הוועדה המתמדת של האוניברסיטה העברית שבה והתכנסה ב־29 בינואר 1957 ובסדר יומה היה כלול סיכום הדיונים בסוגיית המוסדות בתל-אביב. פרופ' בנימין מזר, נשיא האוניברסיטה ויו"ר הוועדה, פתח את הדיון והסביר את האחריות הממלכתית המוטלת על האוניברסיטה העברית לעשות למען ההשכלה הגבוהה בתל-אביב. לטענתו, במאמץ מסוים אפשר לעזור למכונים האוניברסיטאיים בתל-אביב בעצה ובהדרכה, כדי שיגיעו לרמה אקדמית מתאימה, ובמרוצת הזמן תוכל האוניברסיטה העברית לקבל על עצמה את האחריות האקדמית לנעשה שם, עד כדי קבלת המוסדות לחסותה. כוונת האוניברסיטה העברית היתה להביא את המוסדות בתל-אביב לדרגת קולג' המעניק תואר ראשון. הדבר יפתור את שאלת התלמידים שאינם יכולים לעלות לירושלים ואת בעיית המחסור במקומות לימוד במדעי הטבע, ואולי גם יעזור לקליטתם של אנשי מדע מקרב העולים החדשים. מזר הציע להפריד בין המכונים האוניברסיטאיים בתל-אביב ובין בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, שרמתו ירודה מדי. פרופ' אקצין שלל את ההצעה וטען שרמתו של מוסד זה גבוהה מרמתו של המכון לתרבות ישראל, ומספר תלמידיו גדול יותר, ולכן אין שום סיבה שהאוניברסיטה העברית לא תציע לו שיתוף-פעולה בדומה לשיתוף-הפעולה עם המכונים של עיריית תל-אביב. אקצין סבר כי האוניברסיטה צריכה לנסח את הצעותיה כך שכל המוסדות האקדמיים בתל-אביב יוכלו להשתלב בה.

תמיכה במפעל האקדמי בתל-אביב ואהדה כלפיו הביעו גם רבים מהפרופסורים האחרים. פרופ' אבן-ארי ראה לנגד עיניו שינוי שמה של האוניברסיטה העברית לאחר נטילת האחריות האקדמית למוסדות בתל-אביב: האוניברסיטה העברית תיהפך מ'אוניברסיטה עברית בירושלים' ל'אוניברסיטה עברית בישראל', אשר לה קריות בירושלים ובתל-אביב. פרופ' בונה הדגיש את האפשרויות הקיימות באוניברסיטה העברית שלא היו לפני שנים אחדות, גם כוחות הוראה צעירים החוזרים מהשתלמות בחוץ לארץ וגם בניינים היכולים לאפשר פעולה ענפה יותר. ראש החוג ללימודים קלאסיים, פרופ' חיים וירשובסקי, היה שותף לדעותיהם: 'בכל הדו"חות בא לידי ביטוי הרצון לעזור, לסייע ולשתף פעולה עם המוסדות בתל-אביב. גם ה"ה פולוצקי, ורטהיימר ורביקוביץ מצדדים בשיתוף הפעולה עם מוסדות תל-אביב, וקבלת אחריות אקדמית על-ידי האוניברסיטה העברית'.⁴⁰ ב־29 בינואר 1957

40. הוועדה המתמדת של האוניברסיטה העברית, 29 בינואר 1957, ארכיון האוניברסיטה העברית.

הגישה הוועדה המתמדת לסנאט האוניברסיטה ארבע הצעות; הסנאט קיבלן ביום הבא ללא כל שינוי. כל ההצעות משקפות אהדה של הפרופסורים מן השורה למוסדות בתל-אביב. ב־14 במרס 1957 כתב פרופ' בנימין מזר לחיים לבנון והודיע על החלטותיו של סנאט האוניברסיטה מ־30 בינואר 1957 בעניין המוסדות להשכלה גבוהה בתל-אביב:

(1) הסינט מקדם בברכה את פיתוח האפשרויות למתן השכלה גבוהה בתל-אביב. (2) הסינט ממליץ שהאוניברסיטה תתן את ידה, במידת אפשרויותיה ותוך שמירה קפדנית על הרמה האקדמית, לפיתוחם של מוסדות להשכלה גבוהה בתל-אביב. (3) הסינט ממליץ, שבכל מקרה ומקרה כאשר ייקבע על-ידי השלטונות המוסמכים של האוניברסיטה, שהתביעות האקדמיות באו על סיפוקן, תהיה האוניברסיטה מוכנה להכיר בהכשרה הניתנת על-ידי מוסדות אלה. (4) הסינט מבקש מאת הוועדה המתמדת והוועד הפועל, שידאגו ליצירת תנאים נאותים לביצוע ההמלצות הנ"ל.

נוסף על כך כתב על החלטה שהתקבלה בסנאט ב־11 בפברואר 1957 ברוב קולות:

(א) אם עיריית ת"א סבורה, שעליה להקים בתל-אביב מוסד ללמודים בכיוון התואר הראשון ב"א ולהעמידו על רמה אקדמאית ראויה, יהיה הסינט מוכן לסייע לעירייה מתוך עין יפה בעצתו ובנסיונו. (ב) בנסיבות הקיימות כיום אין האוניברסיטה יכולה לקבל עליה את האחריות להנהלת מוסד כזה.⁴¹

בהתאם לסעיף 4 בהחלטות הסנאט תואמה פגישה בין פרופ' מזר ונציגי האוניברסיטה העברית ובין חיים לבנון ונציגי עיריית תל-אביב בבית ציוני אמריקה ב־26 במאי 1957. בתחילת הדיון דחה פרופ' מזר את טענת חיים לבנון כי אין לקיים את הדיון ללא השתתפות באי-כוח בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, שהרי גם הם נכללים באוניברסיטת תל-אביב. מזר סירב לכנות את איחוד המוסדות בתל-אביב בשם 'אוניברסיטה'. הוא אמר שבביקורם האחרון אצלו עמדו באי-כוח של בית-הספר למשפט ולכלכלה על כך שאין לבאי-כוח של העירייה סמכות לדבר בשמם מאחר שלמוסדם יש הנהלה מיוחדת ואין הוא כפוף להחלטות העירייה. לדבריהם, הם רק נכללים בכותרת 'אוניברסיטת תל-אביב'. מזר ביקש להבהיר כי האוניברסיטה של תל-אביב היא יצירה פיקטיבית של העירייה שאין מאחוריה ממש, ולכן הוא מנהל מגעים נפרדים עם חלקיה השונים. אשר רשף הוסיף וטען כי מאחר שלמכונים ולבית-הספר הגבוה הנהלות נפרדות, רצוי מבחינה מעשית לקיים דיונים נפרדים. למעשה, אנשי האוניברסיטה העברית צמצמו את הדיון לעניין המכון הביולוגי הפדגוגי בלבד, ולא הזכירו כלל את המכון לתרבות ישראל, אף-על-פי שראש המכון ורקטור האוניברסיטה, פרופ' ישראל אפרת, נכח בפגישה.

פרופ' מזר טען שהאוניברסיטה העברית מוכנה לשתף פעולה עם המכון הביולוגי הפדגוגי, לסייע לו ולהביא לביסוס רמתו, אולם הדבר יהיה כרוך בהוצאות ניכרות. לפי הערכתו

41. פרופ' מזר לחיים לבנון, 14 במרס 1957, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב, חטיבה 4, תיק 7/ת.

הראשונית נאמדה ההשקעה בשנה הראשונה בסכום של 400 אלף ל"י. סכום זה היה גבוה מכל ההקצבה העירונית לאוניברסיטה של תל-אביב, והדבר היה ידוע היטב לפרופ' מזר, שהיה חבר הוועדה לבחינת מצב ההשכלה הגבוהה בישראל. חיים לבנון אמר שמצבה הכספי של העירייה קשה והממשלה אינה מקציבה כספים למכונים האוניברסיטאיים. פרופ' מזר השיב כי תמיכת הממשלה לאוניברסיטה העברית אינה כה ניכרת, בין השאר בהתחשב בשער החליפין של כספי התרומות שהיא מקבלת במטבע זר, במחקרים האזרחיים והבטחוניים הנערכים באוניברסיטה בהזמנת המדינה, ובהיענותה של האוניברסיטה לבקשתה של המדינה למלא צרכים שוטפים הכרוכים בהוצאות ניכרות. אשר לנושא שעל הפרק, אמר, 'נראה שהדרך היחידה בה אפשר יהיה להבטיח את פיתוחו של המכון היא על-ידי שילובו בפקולטה למדעי הטבע של האוניברסיטה העברית. בדרך זו אפשר יהיה להבטיח שרותים והוראה במקצועות פונקציונליים בלי להכנס להוצאות בסיכונים כה ניכרים שאי אפשר יהיה לשאת בהם. דרך אחרת אינה נראית מעשית ביותר'.⁴²

בפועל לא יצא דבר מפגישה זו ומן ההצהרות על שיתוף-פעולה בין שני המוסדות. האוניברסיטה העברית לא הכירה כלל באפשרות שתקום בתל-אביב אוניברסיטה עצמאית, ופרופ' מזר הציג כתנאי ראשון את השילוב המוסדי המוחלט שלה באוניברסיטה העברית. חיים לבנון היה מוכן לקבל את מרותה האקדמית של האוניברסיטה העברית על האוניברסיטה שהקים אולם הוא לא יכול להתחייב לתקציב שנתבע ממנו.

שלילת הלגיטימציה מהאוניברסיטה החדשה

ההכרזה על הקמת אוניברסיטה חדשה עוררה עניין בקרב הסגל האקדמי באוניברסיטה העברית, שכן נפתח פתח לתעסוקה אפשרית, מלאה או חלקית, במוסד החדש אלא שהאוניברסיטה העברית ערמה קשיים על דרכו של הסגל האקדמי המיומן שהיה מעוניין ללמד בה. מאחר שהאוניברסיטה העברית היתה מקור עיקרי, אם לא בלעדי, לגיוס כוח אדם אקדמי בישראל, מדיניות זו העידה על רצון להטות את כיוון התפתחותה של האוניברסיטה החדשה לרמה אקדמית נמוכה. למשל, פרופ' יצחק בער, מומחה לתולדות היהודים ולהיסטוריה כללית בימי הביניים באוניברסיטה העברית, פנה לאדוארד פוזננסקי, המזכיר האקדמי של האוניברסיטה, בבקשה שיבהיר את עמדתה של האוניברסיטה כלפי המוסד בתל-אביב, וציין שישקול את צעדיו בדבר המלצה והפניה של מורים לתל-אביב בהתאם לתשובה שיקבל. בתשובתו כתב פוזננסקי:

42. סיכום פגישה שכתב אשר רשף, מזכיר הנהלת האוניברסיטה, והועבר לעיונו של פרופ' מזר: 'מיטחה שהתקיימה ביום 26.5.57 בהשתתפות באי כח האוניברסיטה: פרופ' ב. מזר, פרופ' ת. הלפרין, מר ש. מירון, מר א. קליר, מר א. רשף. באי כח עיריית ת"א: מר ח. לבנון, פרופ' אפרת, מר ב. כדורי.

הנני משיב למכתבך מיום 21.3.1957. איני יכול לתת תשובה 'רשמית', שהרי האוניברסיטה לא קבעה פוליטיקה רשמית בדבר מתן המלצות לגבי מורים שהמוסד התל-אביבי מבקש למנות. אוכל רק להביע דעה פרטית, שהיא אמנם מבוססת על ידיעה די מפורטת של המתרחש במוסד התל-אביבי. אני הייתי נוהר מאוד מלהמליץ על המועמד הנזכר, לא מפני שאיננו מוכשר להורות את המקצוע, אלא מפני שעל סמך המלצה כזו עלול המוסד להטיל על המורה תפקידים העוברים במידה רבה מאד את סמכותו. ידוע לי מקרה, כאשר למורה - שלפי מעמדו היה יכול להתמנות אצלנו לאסיסטנט מן המניין - הוצע - לא פחות ולא יותר - אלא להיות המורה הראשי והמרכזי ללימודי היסטוריה ישראלית בשלב השני, דהיינו לימודי מ"א! לאור המצב השורר כעת במוסד התל-אביבי [...] נראה לי שמוטב לנו להיזהר ביותר מלתת גושפנקא כלשהי למוסד ההוא, גם לא בצורת המלצות למורים.⁴³

האוניברסיטה הוותיקה גם המעיטה בערכם של אנשי הסגל האקדמי בתל-אביב, ובייחוד במעמדו של פרופ' ישראל אפרת, הרקטור החדש שמינה חיים לבנון.⁴⁴ יחס מזלזל נועד גם לחסום את הקשר של האוניברסיטה של תל-אביב עם אישים מאגודות הידידים של האוניברסיטה העברית ברחבי העולם שיכלו לשמש גם מקור של סיוע כספי לביסוסה של האוניברסיטה החדשה. ברנרד צ'ריק, המזכיר הכללי של האוניברסיטה העברית, כתב לד"ר וולטר זאנדר, מראשי אגודת הידידים של האוניברסיטה העברית באנגליה:

This is with further reference to your earlier correspondence with Mr. Risk about the so-called 'University of Tel Aviv' [...] I have now had an opportunity of discussing the matter with Prof. Mazar. Though the University had undertaken to be helpful to the institutions in Tel Aviv and to cooperate with them, at the moment this does not appear very possible because the whole situation there seems to be in a state of flux. Prof. Effrot, who has been known as the 'Rector' of the Tel Aviv University, apparently went to the United States earlier this year and has not returned, nor have our people been able to find anyone else in Tel Aviv who appears to have any kind of central authority with whom to discuss matters at all.⁴⁵

43. א"י פוזנסקי לפרופ' בער, 29 במרס 1957, ארכיון האוניברסיטה העברית, תיק מס' 1000, 'אוניברסיטה שנייה בתל-אביב'.

44. פרופ' יעבץ מציין: 'מורת ירושלים נפלה עליהם [על אנשי הסגל של האוניברסיטה החדשה]. הם ידעו כי הפרופסורים הירושלמים מתייחסים אליהם בולזול, ולעתים אף בבוז, ונואשו מלשנות את הדברים' (לעיל הערה 2, עמ' 106).

45. ברנארד צ'ריק לד"ר וולטר זאנדר, עם העתק לפרופ' מור, 8 בדצמבר 1957, ארכיון האוניברסיטה העברית, תיק מס' 1000, 'אוניברסיטה שנייה בתל-אביב'.

המהלך המרכזי של האוניברסיטה העברית, שהיה אמור להביא להתמוטטות הניסיון להקים אוניברסיטה עצמאית בתל-אביב, החל ב-1958 במשא-ומתן, שהתנהל בין האוניברסיטה העברית לבית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, לנייתוקו של המוסד התל-אביבי מהאוניברסיטה של תל-אביב ולמיזוגו באוניברסיטה העברית.⁴⁶ חוק המועצה להשכלה גבוהה שנתקק ב-1958 (המועצה הוקמה בשנת 1959) הוביל לזירוז פעולתם של אנשי שני המוסדות שהיו נחושים בדעתם לקבוע בסיס פורמלי לשותפותם.

למנהלי בית-הספר הגבוה היה ברור שהמצב בשדה האקדמי עומד להשתנות. ב-1956 הם הפכו לחלק מ'האוניברסיטה של תל-אביב' - בית-הספר למשפט ולכלכלה ללא כל התחייבויות משפטיות וכלכליות, אך המוסד פעל בעיקרו כבית-ספר ערב, לא התקיים בו מחקר מדעי של ממש וספרייתו היתה לא-מספקת. לכן היה סביר להניח כי המועצה להשכלה גבוהה תשלול את זכותו לשאת את התואר 'אוניברסיטה', שהרי נקבע בחוק שכל מחלקה באוניברסיטה של תל-אביב צריכה להיבחן בנפרד כדי להיות זכאית להעניק תארים אקדמיים. מבחינתה של האוניברסיטה העברית, מיזוג בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בקרבה היה מהלך מחושב, על אף רמתו האקדמית המחקרית הירודה. בתשי"ז למדו במוסד זה 1009 תלמידים. בשתי הפקולטות האחרות באוניברסיטה של תל-אביב למדו 148 סטודנטים: 75 במכון למדעי הטבע ו-73 במכון לתרבות ישראל. פרישתו של בית-הספר הגבוה מן האיחוד עם המכונים היתה אמורה להנחית על האוניברסיטה של תל-אביב מכה קשה ביותר - להשאיר אותה חסרת כוח ומדולדלת ולהעמיד את האוניברסיטה העברית בעמדת פיקוח על השדה האקדמי בישראל, כפי שחזה ד"ר פראוור.

ב-20 בפברואר 1959 התקיים בוועדה המתמדת דיון קריטי בהצעה למזג את בית-הספר למשפט ולכלכלה באוניברסיטה העברית.⁴⁷ עמדה חיובית אחידה הציגו ראשי האוניברסיטה, ובייחוד אנשי הפקולטה למדעי החברה שהיו אמורים לשאת בנטל המיזוג. פרופ' בנימין מזר הסביר כי כך תיסלל הדרך לפתרון הבעיה המרכזית של ההשכלה הגבוהה בישראל. הוא טען כי בעקבות המיזוג בתחומי המשפט ומדעי החברה יהיה אפשר לפתור גם את הבעיות הנוגעות למדעי הרוח ולמדעי הטבע בתל-אביב. פרופ' יעקב כ"ץ טען כי דרך זו היא הרצויה ביותר מאחר שהאלטרנטיבה היא תחרות בין שתי האוניברסיטאות, שעלולה לאיים על הרמה האקדמית של האוניברסיטה העברית. פרופ' אביגדור לבונטין, דיקן הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית, הצביע על קשיים מספר בביצועו של ההסכם. הפקולטה למשפטים

46. מטעם האוניברסיטה ניהלו את המשא-ומתן פרופ' רוברטו בקי, ובהיעדרו פרופ' מיכאל אבן-ארי. שאר החברים היו הפרופסורים יעקב כ"ץ, אביגדור לבונטין, דן פטינגין והאנס קלינגהופר, כחברי ועדות פרייטיות. מר אשר רשף שימש מרכז. ראו: פרוטוקול ישיבת הוועדה המתמדת, 20 בפברואר 1959, ארכיון האוניברסיטה העברית. מטעם בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה ניהלו את המשא-ומתן השופט ולדימיר (זאב) צלטנר, ד"ר אוגוסטו לוי, מנהל חברת ההשקעות של בנק דיסקונט, ועורכי הדין אהרון פולונסקי וישראל בר-שירה.

47. ישיבת הוועדה המתמדת של האוניברסיטה העברית, 20 בפברואר 1959, ארכיון האוניברסיטה העברית.

היתה פקולטה צעירה, שהוקמה לאחר הקמת המדינה ועדיין התמודדה עם ביקוש רב של סטודנטים וסגל אקדמי מצומצם יחסית:

אמנם לאחר המיזוג נוכל להנהיג שינויים מרחיקי לכת בתוך המוסד [בית-הספר הגבוה], אבל יש לזכור שגם אם תהיה לנו סמכות להנהיג שינויים, לא יהיו לנו מיד כל הכוחות הדרושים. בתל-אביב אין די כוחות בעלי רמה וסמכות מדעית הדרושה לנו, ותעבור תקופה מסויימת עד שנגיע בתל-אביב למצב המניח את הדעת. לכן, יהיה על האוניברסיטה – לאחר שההסכם ייכנס לתוקפו – להצהיר, שאין לצפות לשינויים מידיים מרחיקי לכת ושתעבור תקופה מסויימת עד שהשלוחה התל-אביבית תגיע למעמד הדומה למרכז הירושלמי. יחד עם זאת הוא רואה בביצוע המיזוג את הרע במיעוטו. אחרת צפויה סכנה חמורה לרמת מקצוע המשפט בארץ.⁴⁸

עתה נשכחו ההסתייגויות של אנשי האוניברסיטה העברית, בשנים שקדמו למיזוג, מן הרמה האקדמית הנמוכה של המוסדות להשכלה גבוהה בתל-אביב. הן נדחקו הצדה מול האיום המוחשי של התבססות האוניברסיטה של תל-אביב העלולה לקבל גושפנקה חוקית לפעילותה. מוסד שרק לפני שנים ספורות בלבד לא היה ראוי להכרה אקדמית נהפך למוסד שהאוניברסיטה העברית מחזרת אחריו. בסוף הישיבה קיבלה הוועדה החלטת פה אחד לסמוך את ידיה מבחינה עקרונית על מיזוגו של בית-הספר הגבוה באוניברסיטה העברית.

לאחר מהלך זה נעשה המאבק בין שתי האוניברסיטאות בוטה וחסר פשרות. האוניברסיטה העברית ביקשה לחסום גיוס כוח אדם אקדמי, אפילו למשרות חלקיות, לאוניברסיטה של תל-אביב. בתקנה פנימית שהתקבלה בה היה משום ניסיון להתמודד עם בעיה זו: 'עובד מדעי של האוניברסיטה לא יעסוק בעבודה בשכר מחוץ לכתלי המוסד, שיש בה משום רציפות, ללא היתר מוקדם בכתב משלטונות האוניברסיטה'.⁴⁹ גם אם נבעה הוראה זו מצרכיה הפנימיים של האוניברסיטה העברית גופא, אין ספק שמשמעותה לא נסתרה מעין המתחרים התל-אביבים.

לאחר המיזוג פעלו בתל-אביב שתי אוניברסיטאות. לשלוחה הירושלמית היה יתרון בתחרות על אוכלוסיית הסטודנטים במרכז הארץ. ראשית, לסטודנטים שלמדו בשלוחה היה ברור שהמועצה להשכלה גבוהה, שם היה רוב לאנשי האוניברסיטה העברית, תכיר בתואר שלהם. לעומת זאת, הסטודנטים שביקשו להירשם לאוניברסיטה של תל-אביב עמדו לפני עתיד מעורפל ולא בטוח הן באשר לעתיד התארים שלהם והן באשר לעצם המשך קיומו של המוסד האקדמי. אם תדחה המועצה להשכלה גבוהה את בקשות האוניברסיטה של תל-אביב להכרה אקדמית, שנות הלימודים שישקיעו עלולות לרדת לטמיון. ועוד זאת, לשלוחה הירושלמית היתה דריסת רגל חשובה בעתודות הקרקע של האוניברסיטה של תל-אביב ברמת-אביב. בניין הלבנים האדומות של הפקולטה למשפטים, שהיה בתהליכי הקמה, עבר עם בית-הספר הגבוה לבעלות האוניברסיטה העברית.

48. שם.

49. שם, 6 במאי 1960.

המתח בין שני המוסדות האקדמיים היה חריף ביותר מאחר שהוא קיבל ממד של מאבק אישי, 'להיות או לחדול' בתחום האקדמי, מבחינתם של שלושת היזמים האקדמיים המובילים בתל-אביב – ד"ר צבי יעבץ, ד"ר משולם גרול⁵⁰ וד"ר שלמה סימונסון, בוגרי האוניברסיטה העברית שיצאו חוצץ נגד מוריהם הוותיקים. יעבץ וסימונסון חשו כי סיכוייהם להתקדם באוניברסיטה העברית קלושים עד אפסיים. עורך הדין אשר רשף, מזכיר הנהלת האוניברסיטה העברית במהלך שנות החמישים, אמר על אותם יזמים: 'על סימונסון ועל יעבץ אמרו לי הפרופסורים שהם נוכלים מדעיים ואסור להכניס אותם לשום אוניברסיטה'⁵¹.

במצב עניינים מעין זה, שהיו כרוכים בו דחייה וחוסר הערכה מוחלטת לאישיותם ולפעילותם האקדמית של היזמים האקדמיים הצעירים, שסיימו זה לא כבר את עבודת הדוקטור שלהם, היתה פתיחתה של האוניברסיטה בתל-אביב בגדר מקום מפלט שבו יתאפשר להם להתקדם בתחום האקדמי. הם הכירו בעובדה שהם עומדים בגבם אל הקיר, שהרי סגירת האוניברסיטה החדשה או שילובה באוניברסיטה העברית עשויים להיות אקורד סיום לפעילותם האקדמית.

מצב עניינים דומה היה גם בעיריית תל-אביב. ראש העירייה חיים לבנון והקואליציה של מפלגות הימין והדתיים, שנטלו על עצמם את משימת הקמתה של האוניברסיטה בתל-אביב, לא הצליחו להביא לביסוסה. למעורבים בעניינה של האוניברסיטה, ובייחוד לחיים לבנון, היה ברור כי תלותה המוחלטת של האוניברסיטה לאורך זמן בתקציב הדל שהקצתה לה עיריית תל-אביב, אשר לעתים אף הוא הוטל בספק, מעמידה את הפרויקט בסכנת קריסה. בדיקת תקציביהם של המכונים האוניברסיטאיים ושל האוניברסיטה של תל-אביב בשנים 1959/60-1953/4 מלמדת שבמשך שנים אלה לא הצליח חיים לבנון לפרוץ את המצור הכלכלי שהוטל על האוניברסיטה.⁵² בשבע השנים האלה היה תקציב האוניברסיטה 3,290,300 ל"י; עיריית תל-אביב הקצתה 3,128,000 לירות (95%)⁵³ משרד החינוך 73,000 לירות

50. משולם גרול (1918-1963) נולד בפולין (גליציה) ועלה לארץ ב-1937. מ-1958 שימש מרצה בחוג לפילוסופיה באוניברסיטה של תל-אביב, לאחר כתיבת הדוקטורט באוניברסיטה העברית בהנחייתו של פרופ' נתן רוטנשטריך; בשנים 1962/63 כיהן כסגן דקן הפקולטה למדעי הרוח. עוצמת הקשר ההדוק בין גרול, שמת ב-22 בספטמבר 1963, לד"ר צבי יעבץ באה לידי ביטוי בכך שהוא הקדיש לגרול את ספרו הראשון המון ומנהיגים ברומי בשלהי הרפובליקה והקיסרות הקדומה (תל-אביב 1966). בריאיון שערכתי עם פרופ' שרה גרול ב-16 בנובמבר 1990 היא ציינה כי ד"ר יהושע פראוור הגיע לביתם בתקופה שד"ר גרול החליט לעבור לאוניברסיטה של תל-אביב, ניסה לשכנעו להימנע מצעד זה והציע לו משרה אקדמית באוניברסיטה העברית. לדעתה, קבלת המשרה היתה פוגעת בלכידותה של קבוצת היזמים האקדמיים הצעירים ואף היתה עלולה להוביל להתפרקותה.

51. סטנוגרמה של ריאיון שערכתי עם עו"ד אשר רשף ב-27 בדצמבר 1990, עמ' 14-15. אין אני בא להקנות כאן מהלכים לדברי רכיל, ודברים אלה מובאים רק לשם המחשה של עוצמת המתחות בין היזמים הצעירים בתל-אביב למוריהם הירושלמים.

52. דוח של ד"ר שאול לויין בנושא האוניברסיטה של תל-אביב (יסודות ומגמות), דצמבר 1959, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב, חטיבה 4, תיק 4/ח.

53. מהתקציב הרגיל של העירייה הועברו 2,860,000 לירות, מתקציב הפיתוח שלה הועברו 220,000 לירות ומקרן ראש העיר למען האוניברסיטה של תל-אביב – כספים שהתקבלו מתרומות – 48,000 לירות.

(2.2%); 0.3% מן הסכום נתנו הסוכנות היהודית, משרד הביטחון וצה"ל; ו-2.5% מן הסכום היו תרומות של ממשלת צרפת ואיטליה להחזקת מרצים וכן מענק אמריקני.⁵⁴ הקצבותיו של משרד החינוך ביטאו את התעלמותו הבוטה מקיומה של אוניברסיטה בתל-אביב, ויש בכך משום ביסוס לטענה כי מדיניותו של זלמן ארן דמתה לזו של קודמו, פרופ' בן-ציון דינור. בשנת הלימודים 1960/61 היה תקציב האוניברסיטה העברית 15,965,000 ל"י (כ-9 מיליון דולר לפי שער של 1.8 ל"י לדולר) לפי המקורות הבאים: ממשלת ישראל - 9,505,000 ל"י (כ-60%); הסוכנות היהודית - 982,000 ל"י (קצת יותר מ-6%); תרומות של יהדות העולם - 2,500,000 ל"י.⁵⁵ בהקצבה הממשלתית לא נכללו כספים שהעבירה הממשלה תמורת עריכתם של מחקרים בנושאים מגוונים, אורחיים ובטחוניים. תרומתה של הממשלה לפעילותה של האוניברסיטה היתה אפוא רבה יותר ולא התבטאה במה שנכתב בספר התקציב בלבד. בשנת הלימודים תשכ"א למדו באוניברסיטה 7329 סטודנטים, ובכללם 1400 הסטודנטים שלמדו בשלוחה בתל-אביב (970 למדו מדעי החברה כולל ראיית חשבון ו-430 למדו משפטים).⁵⁶

חיים לבנון חיפש כל העת דרכים לעקוף את המחסום הכלכלי של הקצאת הממשלה ופנה לגיוס כספים, ספרים וציוד מיהודי ארצות-הברית, בעזרתם של אגודת ידידי האוניברסיטה בתל-אביב ושל פרופ' פטאי.⁵⁷ כאמור, שיטה זו של התבססות על תרומות ומענקים של יהודי חו"ל היא שאפשרה את הקמתה וקיומה של האוניברסיטה העברית לפני קום המדינה, תוך כדי עקיפת המרכז הלאומי.⁵⁸ לאחר הקמת המדינה ביקשו אנשי תל-אביב, שידעו על תמיכתה הגדלה והולכת של הסוכנות היהודית באוניברסיטה העברית, להיעזר בקשריה הענפים של הסוכנות היהודית כדי לארגן מגבית או לקבל מקצת מהתרומות שהיא מגייסת. אולם הסוכנות היהודית סירבה לשתף פעולה. בנובמבר 1956 כתב לבנון אל הנהלת הסוכנות היהודית ובמכתבו התרעם נגד האיסור לאסוף תרומות למען האוניברסיטה של תל-אביב. הסוכנות הסתמכה על חוות דעתו של פרופ' דינור, ולבנון טען כי כעת, לאחר שהתחלף שר החינוך והתמנה זלמן ארן, גם השתנתה הגישה, ושר החינוך החדש 'רואה בעין יפה את הקמתה של האוניברסיטה בתל-אביב',⁵⁹ לכן הוא פונה בבקשה לבטל איסור זה. אבל גם דרך

54. השקעות כספיות אלה אינן כוללות את ערך הבניין הראשי באבו-כביר וכן בניינים נוספים שמקצתם הועברו למטרה זו מנכסי נפקדים ומקצתם נבנו או נרכשו על-ידי העירייה. בבניינים אלה היו כ-65 חדרי לימוד, מעבדות, אולמי הרצאות וחדרי אוספים בהיקף כולל של 1600 מ"ר.

55. ראו: Table 1: Showing Income for General Budget in 1960/61 as Compared with Equivalent Income in 1948/49 (in Thousands of Pounds), *The Hebrew University of Jerusalem, 1960*, Jerusalem 1960, p. 233

56. ספר החינוך והתרבות, תשכ"א, עמ' 200.

57. חיים לבנון לפרופ' פטאי, 5 במאי 1954, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב, חטיבה 4, תיק 7/ת.

58. ליסק וכהן (לעיל הערה 10); כהן, שם.

59. חיים לבנון, ראש העירייה, להנהלת הסוכנות היהודית לארץ-ישראל בניו-יורק, 7 בנובמבר 1956, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב, 21343-7/ת.

זו לא צלחה, וכפי שראינו בתקציבי האוניברסיטה של תל-אביב הסכומים שגויסו בחו"ל היו מזעריים.

הסוכנות היהודית היתה גורם פעיל בניסיון למנוע את קיומה של האוניברסיטה של תל-אביב כמוסד עצמאי ובלתי-תלוי, בייחוד לאחר שילובו של בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה באוניברסיטה העברית. חודשים ספורים לפני שאיבד לבנון את כיסאו למרדכי נמיר (מפא"י) בבחירות המוניציפליות שנערכו בנובמבר 1959, התקבלה בסוכנות היהודית הוראה גורפת לחסום באופן מוחלט גיוס כספים על-ידי עיריית תל-אביב למען האוניברסיטה.⁶⁰ הודעה ברוח זו הופצה לכל הקהילות והמוסדות הקשורים לסוכנות היהודית בארצות-הברית. הסוכנות קבעה תקנה כללית כי המגביות הפומביות של תרומות למען מדינת ישראל, מוסדותיה וארגוניה השונים ייערכו אך ורק דרכה, והאשימה את עיריית תל-אביב כי חרגה מנוהל זה, ולכן אינה זכאית לסיוע. הסוכנות אף קבעה כי גם אוניברסיטת תל-אביב צריכה להתמוג עם האוניברסיטה בירושלים. לעומת זאת, לאוניברסיטת בר-אילן אושר הסכם קבלת תרומות ישירות מידידים. לבנון שיגר מכתב דחוף ואישי לנחום גולדמן, נשיא ההסתדרות הציונית ויו"ר הנהלת הסוכנות היהודית, בעניין התרומות הישירות לאוניברסיטה:

לא אחת דיברתי עם כבודו בעניין האוניברסיטה של ת"א והיה לי הרושם כי כבודו השתכנע שבעיית זכות קיומה של האוניברסיטה בת"א איננה תלויה יותר בספק [...] אולם ישנו כנראה מישוה בארצות הברית שעושה הכל כדי למנוע מאתנו את התמיכה הזעירה שאנו משתדלים להשיג לא בדרך מגביות פומביות אלא במגע אישי עם תורמים בודדים. אני סבור כי לא רק שאין הנהלת הסוכנות בניו-יורק צריכה להפריע לנו לנהוג כמנהג אוניברסיטת בר-אילן, אלא מחובתה של הסוכנות היהודית לתמוך ישירות על-ידי מענק שנתי במוסד העליון להשכלה גבוהה של ת"א. אני מבקש מכבודו אישית שיתערב בעניין זה כדי שיתוקן כל האמור לגבי האוניברסיטה של ת"א בחוזר של משרדכם מיום ה-4 באוגוסט 1959.⁶¹

נסיונות של עיריית תל-אביב להרחיב ולבסס את מעגל ההכרה האקדמית באוניברסיטה של תל-אביב עלו גם הם בתוהו. ביולי 1959 פנה חיים לבנון לשר החינוך ולמן ארן וביקש למנות איש מטעם אוניברסיטת תל-אביב למועצה להשכלה גבוהה שאך זה קמה, שכן לפני המיזוג של בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה והאוניברסיטה העברית נקבע כי לאוניברסיטה של תל-אביב יהיה נציג אחד במועצה, והוחלט שזה יהיה איש בית-הספר הגבוה. עתה, טען חיים לבנון כי מן הראוי שיהיה לאוניברסיטה של תל-אביב נציג משלה במועצה:

60. הוועדה למתן רשות למגביות של הסוכנות היהודית פרסמה ב-4 באוגוסט 1959 איסור לסייע לאוניברסיטה של תל-אביב. ראו: חיים לבנון להנהלת הסוכנות, 28 באוגוסט 1959, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב, חטיבה 4, תיק 7/ח.

61. חיים לבנון לדר' גולדמן, אוגוסט 1959, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב, 17495-7/ח.

בשיחתנו, שקיימה ביום 3.4.59 הבטיח כבודו, שיענה לתביעתנו למנות למועצה להשכלה גבוהה אדם המתמצא בבעיות המיוחדות של האוניברסיטה של תל-אביב. בשעתו נתמנה מר גלפרט כחבר המועצה, ברם, לאחר המיזוג של ביה"ס למשפט וכלכלה עם האוניברסיטה העברית אין לראות בו עוד בא-כוח של האוניברסיטה של ת"א. אני בטוח, כי כב' ימצא את הדרך החוקית והאדמיניסטרטיבית המתאימה, כדי לאפשר לשוחרי ההשכלה הגבוהה בת"א לייצג בתוך המועצה להשכלה גבוהה את השקפתם הלגיטימית.⁶²

ארן לא ענה ישירות למכתב אלא העביר את הטיפול בעניין למנכ"ל משרדו, משה אבידור, והוא דחה על הסף את בקשת חיים לבנון:

מספר חברי המועצה להשכלה גבוהה - 17 - נקבע בחוק, ונשיא המדינה מינה בנובמבר 1958 17 חברים לתקופה של שנתיים. אין עתה אפשרות להוסיף חבר למועצה אלא על-ידי שינוי בחוק, ושעתה של הכנסת אינה פנויה עתה לתחיקה כזאת. אם יתפנה מקום במועצה זו על-ידי התפטרות אחד מחבריה או מסיבה אחרת נזכור את האמור במכתבך. עלי להוסיף [ו]להדגיש כי חברי המועצה להשכלה גבוהה לא נתמנו כנציגי מוסדות.⁶³

דחיית בקשותיו של חיים לבנון לכלול נציג של האוניברסיטה של תל-אביב במועצה להשכלה גבוהה היתה מעשה שבשגרה. בכל רמת ממשק אפשרית, אקדמית, פוליטית ופיננסית, שבה ניצבו עיריית תל-אביב והאוניברסיטה של תל-אביב בתקופת כהונתו של לבנון מול גורמים חיצוניים - האוניברסיטה העברית, הממשלה והסוכנות היהודית - לא הצליחה אוניברסיטת תל-אביב לבסס את מעמדה כמוסד אקדמי עצמאי.

האוניברסיטה של תל-אביב בראשית תקופת מרדכי נמיר, 1959-1961

בשנת 1959 היתה תל-אביב בת חמישים, ומאז הקמתה ועד שנה זו היתה העיר מבצר הימין - אחרי מאיר דיונגוף כיהנו ישראל רוקח וחיים לבנון, שניהם אנשי הציונים-הכלליים, כראשי העירייה, חוץ מתקופה של שנתיים (1925-1927), כשהחליף דוד בלוך, איש השמאל, את דיונגוף בתפקיד זה. לא לשווא נתפסה אפוא תל-אביב כלא שייכת במובהק למפעל הציוני החלוצי שהנהיגה מפא"י. לכן אין זה מפתיע שפרויקט הקמתה של אוניברסיטה חדשה, ביוזמתה של העירייה, לא זכה לתמיכתה הגורפת של מפא"י, שהרי בכך היתה עלולה להתחזק יוקרתו של ראש העירייה, שאינו מתומכיה, בעיר הגדולה בישראל. עד לבחירות המוניציפליות ב-1959 מנתה הקואליציה בתל-אביב 16 חברים: הציונים-

62. חיים לבנון לשר החינוך ולמן ארן, 8 ביולי 1959, הארכיון ההיסטורי של עיריית ת"א, 13952-7/ח.
63. משה אבידור, מנכ"ל משרד החינוך, לחיים לבנון, 21 ביולי 1959, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב, שם.

הכלליים (8 נציגים), חירות (5), המפלגה הדתית לאומית (2) והחזית הדתית התורתית (1). באופוזיציה ישבו 15 חברים: מפא"י (10), אחדות העבודה (2), מפ"ם (1), הפרוגרסיבים (1) ומק"י (1). בבחירות נובמבר 1959, לאחר מאמץ ניכר, הצליחו ראשי מפא"י לחולל את השינוי בתל-אביב ולהביא לסיום שלטון הימין. בין הגורמים למהפך היה מינויו של מרדכי נמיר למועמד מפא"י לראשות העירייה, אדם מרכזי במפלגת השלטון, שהיה יושב-ראש ההסתדרות ושר העבודה.⁶⁴ ראש העירייה החדש הרכיב קואליציה בהנהגת מפא"י (11 נציגים) ובהשתתפות מפ"ם (1), אחדות העבודה (1) והפרוגרסיבים (2). חשוב לציין כי בבחירות לכנסת הרביעית, שנערכו גם הן ב-3 בנובמבר 1959, הגדילה מפא"י את כוחה מ-40 ל-47 מנדטים, גידול של כ-17.5%, והגיעה למצב של שליטה כמעט מוחלטת בכנסת זו. הציונים הכלליים ירדו מ-13 ל-8 מנדטים, ירידה של כ-40%.

חודשים ספורים לאחר כניסתו לתפקיד, ב-21 בפברואר 1960, מינה נמיר ועדה ציבורית לבדיקת 'מצב המוסדות לחינוך גבוה בעיר ובעיותיהם, לברר ולהמליץ על דרכים ואמצעים לפיתוח החינוך הגבוה בתל-אביב, וכן לבדוק את המבנה של המוסדות הללו ושאלת הקשר לאוניברסיטה העברית בירושלים'. הוועדה הגישה את מסקנותיה ב-28 באוגוסט 1960 לאחר 18 ישיבות ושמיעת 53 עדויות.⁶⁵ בוועדה היו שלושה חברים: חבר הכנסת משה שרת, ראש הממשלה ושר החוץ לשעבר (י"ר); חיים לבנון, חבר מועצת העירייה, ראש העירייה לשעבר; ד"ר משה אבידור, מנכ"ל הסוכנות היהודית, מנכ"ל משרד החינוך לשעבר. הרכב הוועדה הקנה חשיבות עצומה למסקנותיה לעומת עמדתו של המרכז הפוליטי עד לאותה שעה. הבחירה במשה שרת ובחיים לבנון, שתמיכתו בקיומה של אוניברסיטה בתל-אביב היתה ידועה, מצביעה על עליית מדרגה בחשיבות הפוליטית והציבורית שניתנה לאוניברסיטה החדשה.

לכאורה, נמיר היה יכול לדרוש כי נושא האוניברסיטה בתל-אביב יעלה לדיון במועצה להשכלה גבוהה ולקבל את הכרעותיה, שהרי כך קבעו, כזכור, מסקנות ועדת הורוביץ. אולם הוא סבר כנראה שבמהלך זה יש שני פגמים לקידום עצמאותה של האוניברסיטה של תל-אביב, ולכן חתר לעקוף את המועצה ולהתעלם מסמכויותיה: ראשית, במועצה הראשונה היה רוב לאנשי האוניברסיטה העברית, ואלה היו עלולים להציב סייגים חמורים ולטעון לרמה אקדמית נמוכה ובכך לעקר את המהלך; שנית, נמיר ביקש כי המהלך יביא לשינויים בתפיסתה של מפלגת השלטון, מפא"י, את האוניברסיטה שבעירו, ולשם כך גייס את משה שרת, מראשי המפלגה. שרת אמנם לא היה בשיא כוחו הפוליטי, אך ניתן היה לעשות שימוש פוליטי רב-ערך בקביעותו ההחלטיות ולשכנע הן את חברי מועצת העירייה, שעדיין פסחו על שתי הסעיפים באשר לעתידו של המוסד האקדמי לנוכח פעילותה של השלוחה הירושלמית בעיר, הן את חברי הכנסת ושרי הממשלה.

64. מרדכי נמיר (נמירובסקי) (1897-1975). המוזכר הכללי של ההסתדרות (1951-1956) ושר העבודה (1956-1959). חבר כנסת מטעם מפא"י ומפלגת העבודה (1951-1969), ראש עיריית תל-אביב (1959-1969).

65. דו"ח ועדת שרת - הוועדה הציבורית לחינוך הגבוה בתל-אביב-יפו, עמ' 2, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב, חטיבה 4, תיק 7/ת.

אנשי האוניברסיטה של תל-אביב ואנשי האוניברסיטה העברית כאחד ראו בוועדה גורם מרכזי שהביא לביסוסה העצמאי של האוניברסיטה של תל-אביב. לדברי יעבץ, איש אוניברסיטת תל-אביב:

נמיר הבין מיד שאנשי מפלגתו אינם רוצים באוניברסיטה עצמאית בתל-אביב וקשה היה לו לצאת בגלוי נגדם. לכן מינה בראשית שנת 1960 ועדה בראשותו של משה שרת [...] מבחינתנו היה זה הישג אדיר. ידענו כי אם הדו"ח של ועדת שרת יהיה חיובי, זאת אומרת, אם ימליץ על הקמתה של אוניברסיטת תל-אביב, עצמאית ובלתי-תלויה בירושלים, לא יוכלו אנשים כיוסף בורשטיין או אהרון גילת מעיריית תל-אביב לעמוד בסירובם. גם לנמיר היה נוח יותר לעמוד מול אנשי מפלגתו בתל-אביב כשבידו המלצה של ועדה ציבורית בעלת יוקרה. אני בטוח שרצה בכך, אחרת לא היה מצרף לוועדה את חיים לבנון, שדעתו היתה ברורה מראש.⁶⁶

וכך טען אשר רשף:

אין להתעלם כי תל-אביב מבחינת כוחה הפוליטי היתה הרבה יותר חזקה מירושלים. אולם, כאשר העסק התנהל על-ידי לבנון, שהיה אופוזיציה, התמיכה שקיבל היתה קטנה. אף אחד לא רצה לעזור לו. ברגע שנכנס מרדכי נמיר לתמונה השתנו פני הדברים לחלוטין. נמיר היה מהאנשים המרכזיים של מפא"י, ולא היה צריך להמתין בתור במשרדי הממשלה השונים – לא לשר האוצר, ולא לראש הממשלה, ולא לשום פקיד בכיר – מאותו רגע האוניברסיטה של תל-אביב, בניהולה של עיריית תל-אביב, הפכה לאיום רציני. התברר כי הולך לקום שם דבר די גדול, מפלצתי, בלי רמה, והעיקר – שמסכן בצורה נוראה את מצבם של כל המוסדות האחרים להשכלה גבוהה. כל תמיכה שתניתן למוסד אחד – תינתן על חשבון המוסד השני. ירושלים היתה מספיק פושטת רגל, מספיק במצב קשה, שגם מבחינה זו זה היה איום אמיתי על קיומה.⁶⁷

ועדת שרת ניצבה לפני הכרעה בעניין מרכזי: האוניברסיטה העברית, המוסד האקדמי והמוביל באותה התקופה, דרשה לקבל לחסותה ולפיקוחה את כל תחום ההשכלה הגבוהה בתל-אביב, והחלה בצעדים ממשתיים בכיוון זה, לאחר שנים של הסתגרות ועוינות לרעיון הקמתה של אוניברסיטה עצמאית בשפלה. לפחות בשאלת מספרם של הסטודנטים בשתי האוניברסיטאות שפעלו בתל-אביב היה ממש בתביעתה, שהרי בשעת התכנסותה של ועדת שרת למדו בשלוחה של האוניברסיטה העברית בתל-אביב 1422 סטודנטים, ובאוניברסיטה של תל-אביב 565.⁶⁸ לכאורה, התגשם חלומם של חיים לבנון, שיחל שנים ארוכות שהאוניברסיטה

66. יעבץ (לעיל הערה 2), עמ' 118.

67. ספר החינוך והתרבות, תשכ"א, עמ' 5.

68. בפרק ב' של מסקנותיה (עמ' 2-5) סיכמה ועדת שרת את מצב העניינים בתחום ההשכלה הגבוהה בתל-אביב וציינה כי בראשית שנת הלימודים האקדמית תש"ך (אוקטובר 1959) נפתחה בתל-אביב, במסגרת השלוחה הירושלמית, פקולטה למשפטים, חברה וכלכלה. נוסף על כך השתלב בשלוחה בית-הספר הגבוה

הוותיקה והיוקרתית תיתן לגיטימציה אקדמית למוסדות להשכלה גבוהה שפעלו בעירו. אולם כאשר חלום זה עמד להתממש, התברר שהאוניברסיטה בתל-אביב שואפת להיפטר מ'כבליה' של האוניברסיטה העברית. הוועדה הדגישה במסקנותיה את הצורך בעצמאותה של האוניברסיטה של תל-אביב ובאי-תלותה בירושלים. כלומר, הוועדה אימצה את מדיניות הסגל האקדמי של האוניברסיטה של תל-אביב, ומה שמנע יצירת זיקה בין שתי האוניברסיטאות לא היה קשור בלעדית לעמדתה הבסיסית של עיריית תל-אביב, אלא נגזר מגישתם התקיפה וחסרת הפשרות של ראשי האוניברסיטה של תל-אביב, שגיבשו את כוחם ואת מעמדם ביחוד אחרי הדחתו של פרופ' ישראל אפרת מתפקיד הרקטור.⁶⁹

לאחר שנים ארוכות של התעלמות פוליטית ופיננסית מפעילותה של עיריית תל-אביב בתחום ההשכלה הגבוהה דנה הוועדה בשתי שאלות מרכזיות: היש צורך באוניברסיטה בתל-אביב, ואם התשובה לשאלה זו חיובית, מה אמורה להיות הזיקה בינה לבין מוסדות אחרים להשכלה גבוהה בישראל. הוועדה קבעה כי יש צורך בהקמת אוניברסיטה בתל-אביב ועליה להיות עצמאית לחלוטין, וציינה חמש סיבות להכרעתה: ראשית, הקמת האוניברסיטה היא צורך הכרחי ומידי של מדינת ישראל, להבטיח את התפתחותה המודרנית. שנית, הקמתה היא גם צורך של המטרופולין, מאחר שבתל-אביב יש ריכוז האוכלוסייה הגדול ביותר בארץ, המוקף 'סביבה עירונית וחקלאית רבת אדם, וראויה להקים ולשמש מרכז אוניברסיטאי'. שלישית, המעמסה הכלכלית הכרוכה בלימודים בעיר אחרת – רבים מבני תל-אביב המשחרים להשכלה גבוהה וראויים לה, נמנעת מהם האפשרות לספק את משאלת לבם משום שאין ידם משגת לעבור לירושלים או לחיפה כדי להמשיך את לימודיהם'. רביעית, יש חשיבות לשמירת רמת בתי-הספר היסודיים והתיכוניים בעיר על-ידי כוח-אדם אקדמי מיומן והשתלמויות שוטפות של המורים. חמישית, מספרם של האנשים העובדים, הלומדים בשעות הערב, רב באזור תל-אביב ממספרם בירושלים, ולכן יש להקים בה אוניברסיטה שתאפשר סידור ללימודי ערב.

למדעי החברה, שפעל בתל-אביב בחסות ההסתדרות ובשיתוף עם האוניברסיטה העברית. בתשי"ט למדו בשלוחה 1286 סטודנטים ובתשי"ך 1422. באוניברסיטה של תל-אביב פעלו שתי פקולטות ולמדו בהן בתשי"ך 565 סטודנטים: 195 בפקולטה למדעי הטבע ו-370 בפקולטה למדעי הרוח. הסגל האקדמי מנה 132 מורים: 33 מורים קבועים במשרה מלאה; 16 במשרה חלקית; 32 מורים מן החוץ ו-51 מורים כסגל מסייע. לקראת שנת הלימודים הבאה, תשכ"א, עמדה עיריית תל-אביב להעביר לאוניברסיטה יותר ממיליון ל"י.

69. במסגרת מאמר זה איני דן בהשפעות על התארגנות הסגל האקדמי של האוניברסיטה של תל-אביב שחלו כתוצאה מהמיוזג של בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה עם האוניברסיטה העברית. אולם קיימות עדויות לביסוס הטענה כי קבוצת היוזמים האקדמיים חשה שדרך ניהולו של פרופ' אפרת את המוסד אינה מתאימה לשעה הקשה והם התארגנו לסילוקו ממשרתו, גם תוך כדי עימות עם הפטרון החשוב ביותר של האוניברסיטה של תל-אביב, חיים לבנון. עדויות לכך מצויות במאמרו של יעבץ המדבר על 'פוטש' נגד הרקטור, והדבר עולה גם בריאיון שערכתי עם פרופ' בן-עמי שרפשטיין, התנו של פרופ' ישראל אפרת וממקימי המחלקה לפילוסופיה באוניברסיטה של תל-אביב.

בשאלה החשובה מה יהיו מקורות המימון של האוניברסיטה העירונית דלת־האמצעים, פסקה הוועדה חד־משמעית שאין להטיל על עיריית תל־אביב את מלוא הנטל אלא יש למצוא שותפים נוספים למשימה – 'ובראשם ממשלת ישראל'. בסעיף 16 בדוח הוועדה, הדן ביחסי האוניברסיטה של תל־אביב עם האוניברסיטה העברית, נאמר שאין כוונה לפגוע במעמדה של ירושלים כעיר האוניברסיטאית המובילה, אולם תל־אביב רבתי חייבת להיפך לעיר אוניברסיטאית 'מטעמים רוחניים ומעשיים כאחד'. בנושא זה הופיעו לפני הוועדה שניים מהאישים הבכירים באוניברסיטה העברית – הנשיא והרקטור פרופ' בנימין מזר וסגנו פרופ' אריה דבורצקי. הם ביקשו מהוועדה להמליץ על פיקוח ושליטה בלעדית של האוניברסיטה העברית על המתרחש בתחום האקדמי בתל־אביב:

נציגי האוניברסיטה העברית הביעו לפני הוועדה הסכמתם הגמורה להנחה כי יש לפתח בתל־אביב מוסד לחינוך גבוה. עם זה הם חיוו דעתם נגד עצמאותה של האוניברסיטה בתל־אביב. הם הודיעו לוועדה על נכונותה של האוניברסיטה העברית לקבל עליה את האחריות לקיומו ולפיתוחו של המוסד בתל־אביב, על מנת שמחלקותיו ייחשבו לשלוותיה של האוניברסיטה העברית, בין אם ישארו נפרדות זו מזו או יצורפו יחד לאיזו חטיבה מינהלית מסויימת. נציגי האוניברסיטה העברית הביעו את בטחונם כי לאחר תקופת ההתפתחות שעברה על האוניברסיטה העברית ועל יסוד אוצר הידע והנסיון, היכולת הארגונית והמדעית, שהצטברו בתוכה, יש עכשו בכוחה לקבל על עצמה את הנטל הנוסף של ניהול המוסד לחינוך גבוה בתל־אביב, בכלל זה ציודו בכוחות הוראה מתאימים ושמירה על רמתו הנאותה, תוך שיתוף נציגיו בגופים האקדמאיים המתאימים של האוניברסיטה העברית [...] הם נתנו ביטוי לחששותיהם, כי עצמאותה של האוניברסיטה בתל־אביב לאלתר עלולה לפגום באיכותו של החינוך הגבוה בארץ, אם לא תקויים בה אותה מדת ההקפדה לגבי רמת ההוראה והענקת התארים האקדמיים.⁷⁰

ועדת שרת דחתה לחלוטין את תביעת האוניברסיטה העברית.⁷¹ לדעתה, קביעת מעמדה של האוניברסיטה בתל־אביב כשלוחה או כסניף של האוניברסיטה העברית תפגע ביכולת התפתחותו של המוסד החדש ותמנע ממנו את תנופת היצירה שמאפשרת עצמאות אקדמית ומנהלתית. ועוד זאת: אם תהיה האוניברסיטה החדשה עצמאית, היא תמשוך מדענים ומרצים שלא השתלבו במסגרת האוניברסיטה העברית, ובכך יתאפשר קיומם של שני מוסדות בעלי אסכולות שונות שיתרמו למדע: 'אמנם האוניברסיטה העברית גאה בצדק על חרות הרוח השוררת בה, וכפי שהוסבר לוועדה, נוהג בה בתוכה שוני של אסכולות ושל שיטות לימוד.

70. דו"ח ועדת משה שרת, עמ' 5, 6. בתפיסה זו של האוניברסיטה העברית יש קבלה פורמלית, אך מאוחרת מדי, של הצעתו של ד"ר יהושע פראוור.

71. פרופ' בנימין מזר דיווח לי בריאיון עמו על נסיונות שמאחורי הקלעים לשנות את רוע הגזירה. הוא הזמין את משה שרת לביתו לשיחה אישית כדי לשכנעו לקבל את עמדת האוניברסיטה העברית, אולם שרת היה נחרץ בעמדתו שהאוניברסיטה של תל־אביב צריכה להיות אוטונומית.

אעפ"י כן, לפתח הכפיפות רובצת סכנת האחדות המופרזת, העלולה להיות בעוכרי האקלים של חופש החיפוש והניסויים, שהגו הכרחי להתפתחותו הבריאה והפוריה של מוסד מדעי.⁷² מסקנתם היתה חד-משמעית – אין לאפשר לאוניברסיטה העברית להשפיע על התפתחותה של האוניברסיטה של תל-אביב.⁷³

הצעות נוספות שנדונו בוועדת שרת נדחו או לא טופלו כלל. למשל, הצעתה של הנהלת מכון ויצמן למדע, שחתרה לחוק את מעמדה בשדה האקדמי וביקשה לקבוע את הפקולטה למדעי הטבע של האוניברסיטה של תל-אביב בשטח מכון ויצמן. הצעה זו נדחתה מאחר שלדעת הוועדה לא יעלה על הדעת להקים אוניברסיטה עצמאית ובה-בעת לנתק ממנה פקולטה כה מרכזית. הצעה נוספת, להקים מכון לאדריכלות אמנותית, נדחתה בטענה שהוועדה אינה מקצועית דיה להכריע בנושא. רעיון נוסף, לאפשר השתלמות רופאים באזור תל-אביב, התקבל באופן כללי על דעת הוועדה, אך לא כאפשרות ליישום מידי:

הוועדה סיכמה את דיוניה במסקנות ובהמלצות הבאות: (א) אוניברסיטה בתל-אביב: יש לקיים ולפתח בתל-אביב אוניברסיטה מסועפת ובעלת רמה, אשר תגיע למלוא התפתחותה שלבים שלבים. (ב) אוניברסיטה יחידה וכוללת: בתל-אביב צריכה לקום אוניברסיטה אחת, אשר במסגרתה יהיו מכונים כל מוסדות החינוך הגבוה שבעיר. (ג) אוניברסיטה עצמאית: האוניברסיטה של תל-אביב חייבת להיות עצמאית.⁷⁴

אחרי שמסרה הוועדה את מסקנותיה היה ראש העירייה מרדכי נמיר הגורם המרכזי שבוכותו עלו ענייניה של האוניברסיטה של תל-אביב לדיון במקומות שנקבעו בהם, הלכה למעשה, סדרי חלוקת המשאבים של מדינת ישראל. לא עוד חיזור על הפתחים להכרה מינימלית בצרכים הדחופים, אלא הכרה בעיוותים בחלוקת התקציבים בין האוניברסיטאות והבטחה להביא לביטולם. גם ההכרה האקדמית והיוקרה החברתית והפוליטית למוסד הצעיר ולחבריו היו לעניין שבשגרה.

יושב-ראש ועדת הכספים של הכנסת, ישראל גורי (מפא"י), קרא מעל דוכן הכנסת הודעה שבה הצהיר כי יש לשאוף לתיקון ההבדלים בתקצוב האוניברסיטה של תל-אביב, בייחוד בהשוואה לאוניברסיטת בר-אילן. אולם חשוב מכך, בהודעתו הושמע בפעם הראשונה בפומבי עקרון 'שוויון הגולגולת' בתחום האקדמי. עיקרון זה קובע כי חלוקת התקציבים של

72. דו"ח ועדת משה שרת, עמ' 6.

73. חודשים ספורים לאחר שפרסמה ועדת שרת את מסקנותיה הודיע פרופ' מזור על התפטרותו ממשרת הנשיא והרקטור של האוניברסיטה העברית. אינני יודע אם קיים קשר ישיר בין פרישתו של מזור למסקנות הוועדה, אולם ברור כי האוניברסיטה העברית קיבלה מכה קשה ליוקרתה ולשאפוניה בתחום האקדמי בישראל, וכי האיש שהוביל את המאבק שנים ארוכות, ונכשל בו, היה מזור.

74. דו"ח ועדת משה שרת, עמ' 10. יעקב רברקי, המזכיר האקדמי הראשון של אוניברסיטת תל-אביב, ראה בדוח מסמך בעל חשיבות עליונה. בריאיון שקיימתי אתו לצורכי עבודה זו אמר לי: 'מסמך חשוב זה הפך, למעשה, להיות הצ'רטר של אוניברסיטת תל-אביב והוא שגרם להתפתחותה המפליגה בשנים שלאחר מכן'.

מדינת ישראל לאוניברסיטאות תהיה שוויונית ותתבסס על מספר התלמידים הלומדים בכל מוסד אקדמי. זו היתה מכה ניצחת לרעיון כי למדינה יש עניין בשמירת האוניברסיטה העברית כאוניברסיטה המובילה והמרכזית של מדינת ישראל. יתר-על-כן, מאחר שאזור תל-אביב רבתי היה גדול במידה ניכרת מירושלים, סביר להניח כי קבלת עקרון 'שוויון לגולגולת' גילם עדיפות מבחינה תקציבית לאוניברסיטה של תל-אביב ככל שזו תלך ותתפתח.⁷⁵ ואכן, אחד המאפיינים המרכזיים של האוניברסיטה של תל-אביב בשנות השישים היה קצב התפתחות מדהים: בתש"ך למדו בה 565 סטודנטים ובתשל"א 12,580 סטודנטים,⁷⁶ כלומר, קצב הגידול שלה היה יותר מפי 22.

בתקופת נמיר נכחו ראשי מפא"י בטקסים המרכזיים של האוניברסיטה של תל-אביב והצהירו על תמיכתם ב'זומה החלוצית המבורכת הזאת'. שר החינוך אבא אבן הגיע לטקס הפתיחה של שנת הלימודים תשכ"א והדגיש בנאומו כי 'יש לראות את התופעה הזאת של הסתעפות והתרחבות במערכות ההשכלה הגבוהה בישראל כתופעה חיובית בהחלט, אשר יש לטפח ולעודד אותה'.⁷⁷

בטיעוניו לצורך בחיזוקה של האוניברסיטה עשה נמיר שימוש גם בנושא הקיפוח העדתי בין מזרחים לאשכנזים. במכתבו לאבא אבן כתב שהקמתה של האוניברסיטה בשפלה נועדה, בראש ובראשונה, לסייע לצמצם את הפערים החברתיים בין בעלי היכולת, האשכנזים, למזרחים, שהם רוב ביפו ובשכונותיה ומחמת עוניים אין להם סיכוי ללמוד מחוץ לתל-אביב. לדעתו, קיפוחה של האוניברסיטה של תל-אביב עלול לפגוע בממשלה וגם בסיכוייה של מפא"י להוסיף ולשלוט בתל-אביב:

75. יושב-ראש ועדת הכספים של הכנסת, ח"כ ישראל גורי, אמר ב-21 במרס 1961 במליאת הכנסת את הדברים הבאים: 'ועדת הכספים נתנה את דעתה על כך, שהתמיכה לשתי האוניברסיטאות: האחת – אוניברסיטת תל-אביב, והשנייה אוניברסיטת בר-אילן בסביבות תל-אביב, היא צנועה מאד. אולם הוועדה לא מצאה אפשרות להוסיף על ההקצבה. מסתבר כי הבעיה עדיין נמצאת בשלב של דיונים, ויש להניח שעוד תוך שנת כספים זו יבוא תיקון מסויים, במגמה להגדיל את ההקצבה. נתננו במיוחד דעתנו לשוני שבשיטת ההקצבה לאוניברסיטת תל-אביב ולאוניברסיטת בר-אילן. בה בשעה שאוניברסיטת בר-אילן מקבלת הקצבה של 120 אלף ל"י, הרי אוניברסיטת תל-אביב מקבלת רק 70 אלף ל"י. בקשר לכך הושמע גם קובלנה בוועדת הכספים – שמענו דברי משלחת מטעם עיריית תל-אביב – והוועדה כולה, ללא הבדל של סיעות, מאוחדת בדעתה, שיהיה סכום ההקצבה אשר יהיה, הרי ההנאה מהקצבה זו צריכה להיות לפי העקרון של שוויון לגולגולת, כפי שנהוג לתמוך בבתי-הספר הגבוהים. [...] אני מביא את דעתה של ועדת הכספים לידיעת הכנסת. ביקשנו את שר האוצר לקבל לתשומת לבו משאלתה זו של ועדת הכספים, בעת שייקבע סופית הסכום המוקצב כתמיכה בשתי אוניברסיטאות אלה', דברי הכנסת, 31 עמ' 1396.

76. ראו: 'נתונים על מגמת ההתפתחות במספר התלמידים בשנים התשכ"א-התשמ"ד', דו"חות על הביקורת במוסדות להשכלה גבוהה, מבקר המדינה, ירושלים, ניסן התשמ"ה, עמ' 3.

77. מצוטט במכתבו של יעקב רבובי, המזכיר האקדמי של האוניברסיטה, למר צ' איכס, מנהל לשכת ראש העירייה, 8 בינואר 1961, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב, 12964-7/1964. נאום אבא אבן צורף למכתב זה.

ושוב בענין האוניברסיטה: המצב מחריף והולך. האוצר לא שינה דבר עד עכשו, למרות המלצתה המאוחדת של ועדת הכספים, שנמסרה במליאה מפי י. גורי. נאמר לי, כי עד עתה לא היה מקרה ששר האוצר לא ייענה למשאלות ועדת הכספים, אם הן נמסרו מעל דוכן הכנסת [...] הדבר היחידי שנתחדש בינתיים, הרי הן התכניות המוצהרות של הממשלה להרחיב את פעילותה במישורי ההשכלה הגבוהה, על מנת לעשותה נחלתם לא של בעלי יכולת (אשכנזים) בלבד. והרי יפו ושכונותיה הן הרורבואר המרוכז והגדול ביותר של צעירים וצעירות, מבני עדות המזרח בעיקר, שאין להם שום סיכוי ללמוד מחוץ לעירם וביתם. חש אני, כי בצורה זו או אחרת יפרוץ החוצה דבר קיפוחה של אוניברסיטת ת"א בצורה מזיקה וקנטרנית. האוירה של מלחמת בחירות תוסיף נופך של הסתה נגד העירייה והממשלה בחוגי הסטודנטים והאקדמאים, בעוד אשר אנו לא נוכל להשמיע דברי הצדקה לקיפוח ולהפלייה חמורה שאין להם שום הצדקה.⁷⁸

הסיוע שהגיש נמיר נגע גם לנושא הקריטי של ההכרה האקדמית באוניברסיטה החדשה. ישיבת המליאה של המועצה להשכלה גבוהה נקבעה לאוגוסט 1960 בראשותו של שר החינוך אבא אבן, ובה היתה אמורה להתקבל ההחלטה אם תינתן הכרה לתארים של האוניברסיטה של תל-אביב. ועדת המשנה של המועצה, שביקרה באוניברסיטה של תל-אביב, היתה צפויה לתמוך באישורו של התואר הראשון בשורה של חוגים. אולם הבעיה המרכזית היתה אם תוכר גם זכאותה של האוניברסיטה להעניק תוארי מוסמך במדעי הטבע. ד"ר שאול לוין, מנהל המחלקה לחינוך בעיריית תל-אביב, פנה אל נמיר במכתב דחוף וביקש שיפנה לשר החינוך אבא אבן, יו"ר המועצה להשכלה גבוהה, ויעמידו על חשיבותו הרבה של הנושא. למעורבים בנושא היה ברור כי ללא אישור המועצה להשכלה גבוהה, שהיתה יכולה לנקוט סחבת בנושא זה, עלולה האוניברסיטה של תל-אביב להיפגע קשות.⁷⁹ נמיר אכן שוחח עם אבן והמועצה החליטה להעניק לאוניברסיטת תל-אביב אישור למתן תואר שני במדעי הטבע. חשוב לציין כי אין בהשתלשלות דברים זו כדי לתאר מצב שבו מחלקה שלא היתה ראויה לקבל הסמכה אקדמית קיבלה זאת על סמך התערבות פוליטית, אלא יש ביטוי לחשש העמוק של אנשי תל-אביב כי בשאלה כה חשובה לטווח הארוך עשויים להכריע אך ורק אנשי האוניברסיטה העברית במועצה להשכלה גבוהה.

היתרון היחסי של האוניברסיטה העברית בא לידי ביטוי מובהק באיזו המועצה להשכלה גבוהה - הן מספר הנציגים הישירים של האוניברסיטה העברית בה הן מספר נציגי הציבור

78. מרדכי נמיר לאבא אבן, שר החינוך והתרבות, 23 במאי 1961, שם.

79. 'הצעתי היא, כי לאור החשיבות המכרעת של ישיבה זו לגבי עתידה של האוניברסיטה שלנו יתלפן כבי' ראש העירייה אל השר לפני הישיבה ויעמידו על החשיבות הרבה, שהעיר ת"א מיחסת למוסדה זה [...] אני משוכנע, כי מר אבן, אשר לא אחת נתן ביטוי ליחסו האוהד לאוניברסיטה של ת"א, לא ירשה, כיושב ראש הישיבה, כי ע"י קטרוג וטכסיסי השהיה תמנענה מהאוניברסיטה שלנו הזכויות המגיעות לה לדעת כל בני סמכא אוביקטיביים. ברם אין ספק, כי דברי כבודו עשויים לחזקן בעמדתו החיובית'. שאול לוין אל נמיר, 16 באוגוסט 1960, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב 8791-7/ח 520.

שהיו בעלי עניין ומעורבות בפעילותה. המועצה הראשונה להשכלה גבוהה מונתה ב־2 בדצמבר 1958 והיו בה שבעה עשר חברים. נציגי הציבור – שר החינוך זלמן ארן (יו"ר), מנכ"ל משרדו ד"ר משה אבידור, נגיד בנק ישראל דוד הורוביץ, איש משרד החוץ אברהם הרמן (נשיא האוניברסיטה העברית בשנים 1968-1983), היועץ המשפטי לממשלה חיים כהן (נציג הממשלה בחבר הנאמנים ובוועד הפועל של האוניברסיטה העברית); נציגי האוניברסיטה העברית – הפרופסורים אפרים אלימלך אורבך, בן־ציון דינור (שר החינוך לשעבר), יואל רקח, ישראל דוסטרובסקי ורברטו בקי; נציג אוניברסיטת בר־אילן – פרופסור שמואל ביאלובלוצקי; נציגי מכון ויצמן – שלמה ברנבלום ופרופ' אהרון קציר; נציגי הטכניון – שלמה גינוסר מנהל הטכניון והפרופסורים בנימין ריינר ורחל שלון; נציג השלוחה הירושלמית בתל־אביב – ד"ר ישראל גלפט. באוקטובר 1959 החליף פרופסור אפרים קצ'לסקי ממכון ויצמן את אחיו אהרון; בפברואר 1960 החליף פרופסור ברוך קורצווייל את ביאלובלוצקי שהלך לעולמו. יעקב צור, איש משרד החוץ, החליף את אברהם הרמן, שמונה לשגריר בארצות־הברית. במועצה ישבו שישה נציגים ישירים של האוניברסיטה העברית ועוד שני נציגי ציבור שהיו מקורבים לענייניה, כלומר, האוניברסיטה העברית היתה הקבוצה הדומיננטית במועצה בת 17 החברים.

גם במאמץ להביא לסגירתה של השלוחה של האוניברסיטה העברית בתל־אביב היתה לנמיר השפעה מכרעת. במרס 1961 הוא שיגר מכתב לפרופ' יואל רקח, רקטור האוניברסיטה העברית שהחליף את פרופ' בנימין מזר, ובו הודיע לו כי את תרומתו של יצחק טרובוביץ החליט להקצות להשלמת בניין השלוחה למשפטים ולכלכלה, 'בניין הלבנים האדומות'.⁸⁰ הבניין היה באמצע בנייתו, ונמיר דרש כי עם קבלת תרומה זו תשקיע האוניברסיטה העברית את כל הסכומים הדרושים להשלמה מידיית של הבניין בצורה נאותה. אולם, הוסיף, בעובדה זו אין משום הכרה כי יהיו לאוניברסיטה העברית תביעות נוספות על הקרקע המיועדת להקמתה של האוניברסיטה של תל־אביב. בעיית היחסים ההדדיים בין ירושלים לתל־אביב, כתב, תמצא את פתרונה ברוח המלצותיה של ועדת שרת, כלומר, הקמתה של אוניברסיטה עצמאית בתל־אביב, שתבטל את הצורך בשלוחות הירושלמיות למשפטים ולמדעי החברה.⁸¹ יישום מסקנותיה של ועדת שרת החל בהקמתה של ועדת בירור מטעם העירייה.⁸² הוועדה

80. השלוחה הירושלמית בתל־אביב פעלה מראשית שנות השישים ואילך במשכנה החדש ברמת־אביב: בניין הלבנים האדומות – בית הפקולטה למשפטים. השלמתו התאפשרה בזכות תרומה של חצי מיליון ל"י שתרמו יצחק טרובוביץ ואשתו מתל־אביב, ו־400,000 ל"י מעזבון ריימונד ליטוונסקי. יצחק טרובוביץ – יליד רוסיה הלבנה, עסק במסחר בפולין. בשנת 1933 עלה לארץ־ישראל והתיישב בתל־אביב. ב־1936 הקים בנחלת יצחק את בית־החרושת 'צהר' לשמן ולסבון ולאחר מכן את בית־החרושת 'טית־בית'. הוא היה חבר נשיאות התאחדות בעלי התעשייה בא"י ופעיל בקרנות היישוביות בנושאי הגנה וביטחון. ראו: דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוגריו, ח, תל־אביב 1957, עמ' 3122-3123.

81. מרדכי נמיר לפרופ' יואל רקח, רקטור האוניברסיטה העברית, 30 במרס 1961, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל־אביב 8791-7/ח 520.

82. חברי הוועדה היו: יוסף בורנשטיין, הנהלת מועצת העיר (יו"ר), יי אורן, א' גילת, ד"ר ב' כדורי, ד"ר בן ציון כץ, ד"ר שאול לזין ופרופ' אלפרד קלופשטוק.

המליצה לארגן את האוניברסיטה כחברה עצמאית.⁸³ עד לשלב זה היתה האוניברסיטה מסופחת כתת-מדור במחלקת החינוך והתרבות בעירייה והתעוררו בעיות חריפות בהתאמת התקציב העירוני לתקציב האוניברסיטאי. ייסוד חברה עצמאית היה אמור לאפשר את צירופם של גורמים חדשים שיסייעו לאוניברסיטה, ובראשם ממשלת ישראל. תהליך שינוי מעמדה החוקי של האוניברסיטה, ממחלקה בעירייה לתאגיד עצמאי, היה אמור להיעשות בדרך שהיא נוחה לאוניברסיטה. ראשית, לא תהיה פגיעה בזכויות הסוציאליות של הסגל האקדמי והמנהלתי הקבוע והלא-קבוע.⁸⁴ שנית, העירייה תעמיד לרשות האוניברסיטה את הקרקעות הדרושות להקמת הקריה החדשה ברמת-אביב, מעבר לירקון, ללא תמורה. שלישית, גם לאחר שתוקם האוניברסיטה כחברה עצמאית, תוסיף העירייה להעמיד לרשותה את השטח ואת המבנים באבו-כביר עד למעבר לרמת-אביב. הוועדה המליצה כי עד למעבר לרמת-אביב יש להוסיף ולהשקיע סכומי כסף ניכרים בהגדלת כושר הקליטה של המבנים באבו-כביר. רביעית, העירייה התחייבה להעמיד לרשות החברה העצמאית סכום שנתי שאינו פחות מהוצאות העירייה להחזקת האוניברסיטה בשנת התקציב 1961/62, כ־1.2 מיליון ל"י, וכך תוכל האוניברסיטה לעצב מדיניות תקציבית ברורה לטווח ארוך. ועדת הבירור דנה גם בפיתוחה העתידי של אוניברסיטת תל-אביב. היא קבעה כי נוסף על הרחבתן של הפקולטות למדעי הרוח והטבע הקיימות יש להקים במהירות פקולטות חדשות והציעה תוכניות פיתוח כבירות. אסכם חלק זה ואקבע כי השנים שבין 1958 ל-1960 היו שלב קריטי בהתפתחותה של האוניברסיטה בתל-אביב: מחד גיסא, האוניברסיטה העברית גיבשה עמדה מובהקת של התפשטות ושל מאמץ למסד את מעמדה המונופוליסטי בשדה האקדמי מחוץ לירושלים. מאידך גיסא, האחריות לאוניברסיטה בתל-אביב היתה בידיה של עיריית תל-אביב, שהיתה יכולה לאמץ אחת מהאפשרויות:

א. סגירת האוניברסיטה. מאחר שהעירייה שלטה בתקציב האוניברסיטה, שהיה רובו ככולו תקציב עירוני, היא היתה יכולה לסגור את שעריה של מוסד זה. הציבור במדינת ישראל, וגם בתל-אביב, עדיין לא התרגל לרעיון של אוניברסיטה עצמאית בעיר, וגם קשריה של האוניברסיטה הצעירה עם גורמים בחו"ל היו מצומצמים ביותר. לכן לא היה אפשר לצפות להתנגדות חריפה לסגירתו של המוסד האקדמי שמשמעותו האדמיניסטרטיבית היתה ביטול תת-מחלקה לחינוך גבוה במחלקה לחינוך ולתרבות של עיריית תל-אביב.

83. 'הצעות הוועדה לבירור אורח הגשתן של מסקנות "ועדת שרת" לגבי האוניברסיטה התל-אביבית', הרצאת מר בורנשטיין בישיבת מועצת העירייה מס' 24 מיום ה'1 לינואר 1961, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב, חטיבה 4, תיק 4/ח.

84. ראש העירייה הודיע שעם הקמת החברה תיתן העירייה ערובות מספקות, כי זכויותיהם של כל העובדים האקדמיים והמנהליים, הקבועים והלא קבועים, העובדים עתה באוניברסיטה, בכל הנוגע לשכרם ותנאי עבודתם, יישמרו במלואם, והסמיך את נציגי האוניברסיטה להביא את הודעתו לידיעת עובדי האוניברסיטה. ראש העירייה יודיע על כך גם מעל במת מועצת העירייה. מתוך זכרון דברים משיחה שהתקיימה ב־15 בינואר 1961 בין מרדכי נמיר לפרופ' קלופשטוק, הרקטור, וד"ר בן ציון כ"ץ, סגן הרקטור, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב, חטיבה 4, תיק 4/ח.

ב. העברת האוניברסיטה לחסותה של האוניברסיטה העברית, כפי שזו דרשה בוועדת שרת, שכן כבר היתה לה דריסת רגל משמעותית בעיר באמצעות השליטה על בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה ובאמצעותו על עתודת הקרקעות ברמת-אביב שהיתה מיועדת להקמת קמפוס, ובכך לאפשר לאוניברסיטה הוותיקה והמנוסה יותר מונופול על ההשכלה הגבוהה. ג. פיתוחה של אוניברסיטה עצמאית שתתחרה באוניברסיטה העברית. כידוע, עיריית תל-אביב בחרה באפשרות השלישית. מרדכי נמיר אימץ את המדיניות שהוביל חיים לבנון, קודמו בתפקיד ראש העירייה, והפעיל ביעילות ובמיומנות את קשריו במפלגת השלטון ובכך אפשר את התפתחותה העצמאית של האוניברסיטה של תל-אביב.

סיכום

בחיבור זה עלו עדויות מוצקות למאמץ מכוון ואינטנסיבי של האוניברסיטה העברית בירושלים לביסוס מעמדה המוסדי המוביל בשדה האקדמי בעשור הראשון למדינת ישראל. סביב הצורך להרחיב במהירות את השדה האקדמי היה קונצנזוס מלא, אולם ההרחבה עוררה את שאלת יחסי הכוח בין מוסדות ההשכלה הגבוהה הוותיקים לאלה החדשים. האוניברסיטה העברית חתרה למסד יחסי ריבוד בינה לבין המוסדות החדשים באמצעות חלוקה דיפרנציאלית של 'ההון האקדמי', שתבוא לידי ביטוי, בין השאר, בסמכות להעניק תעודות הסמכה אקדמיות, בבררנות בבחירת סטודנטים, ביחסי הוראה ומחקר וכן בחלוקת המשאבים הניכרים המוקצים להשכלה הגבוהה על-ידי המדינה וקהילות יהודיות בעולם.⁸⁵

יוזמתה של עיריית תל-אביב להקים אוניברסיטה חדשה בעלת אוריינטציה חילונית מובהקת בתל-אביב, המרכז החברתי והתרבותי המתחזק במדינת ישראל, היתה בעיניהם של ראשי האוניברסיטה העברית בעלת פוטנציאל משמעותי ביותר לעיצוב מחדש של יחסי הכוח בשדה האקדמי. לכן, המאמצים הפוליטיים והאמצעים המוסדיים והסימבוליים שגייסה האוניברסיטה העברית כדי לעצור את היוזמה האקדמית של עיריית תל-אביב היו אינטנסיביים ורבים יותר לאין שיעור ממאמציה לסכל את הקמתה של אוניברסיטת בר-אילן (1955). אוניברסיטת בר-אילן היתה בעלת אוריינטציה דתית ומראשית הקמתה ועד לשנים האחרונות ערערו על הלגיטימציה לקיומה ולפעילותה.⁸⁶

האוניברסיטה העברית בירושלים שאפה לבסס את מעמדה המוסדי המוביל בשדה האקדמי במהלך שנות החמישים על-ידי הכרתה כאוניברסיטה הלאומית בישראל, היחידה בעלת

85. יוגב, לעיל הערה 16.

86. ביטוי מובהק לכך הוא הרציונל של ד"ר מנחם קליין לכתובת ספרו החשוב בר-אילן: אקדמיה, דת ופוליטיקה על מקורותיה של אוניברסיטת בר-אילן אל מול התקפות רבות בציבור הישראלי על עצם קיומה. וכך הוא כותב בדש ספרו: 'ספר זה נכתב בעקבות רצח ראש הממשלה יצחק רבין בידי תלמיד של אוניברסיטת בר-אילן. הוויכוח הציבורי שהתלהט סביב השאלה האם לגיטימי קיומה של אוניברסיטה דתית והדימוי המפלגתי-הפוליטי שלה, הניעו את המחבר לחקור כיצד ניתן הכשר לעצם הקמתה.'

המגמה למצוינות כללית, לעומת כמה מוסדות ייעודיים חלקיים ומוגבלים הנתונים לפיקוחה המוחלט. השינויים הדרמטיים של שדה ההשכלה הגבוהה בישראל בעשור הראשון למדינה באו לידי ביטוי במאבקים פנימיים חריפים בין המרכז האקדמי, שהיה מוסד מונופוליסטי ותיק, בעל יוקרה ועתיר משאבים, ובין קבוצות שהוא דחה או קבוצות שחשו כי לא קיבלו את המעמד הראוי להן.

בחירתם של יחסי הכוחות בין המוסדות האקדמיים המעורבים במאבק ושל הכוחות הפוליטיים שעודדו את מגמות השינוי מצביעה על כיוון ברור של הצלחה גורפת של האוניברסיטה העברית לשמר את מבנה חלוקת ההון האקדמי בישראל בשלביו הראשונים של המאבק. האורתודוקסיה, בלשונו של בורדייה, הצליחה ליישם בעילות רבה מגוון של אמצעי פיקוח וענישה, התנשאות וחסמת נגישות למשאבים, התעלמות וקואופטציה, כלומר, מקבץ של אסטרטגיות שימור. בשיאו של המאבק הסתבר כי המוסד האקדמי החדש הגיע בשלהי שנות החמישים למצב שהתקרב במהירות לחידלון. חומות המצור האפקטיבי שהצליחה האוניברסיטה העברית להקים סביב האוניברסיטה של תל-אביב יצרו לכאורה תסריט בעל 'סוף ידוע מראש'.

אולם ניתוח מקרה זה מצביע שהמבנה היסודי של השדה האקדמי איננו מתמצה במצב יחסי הכוחות בין הסוכנים או המוסדות האקדמיים המעורבים במאבק, כשהם לעצמם. את המבנה של השדה הספציפי מעצבת יכולת החדירה והמעורבות של שדות אחרים, במקרה שלפנינו השדה הפוליטי – העירוני והמדינתי. השדות המתערבים מגלמים אינטרסים כוחניים, מעמדיים וכלכליים התובעים לקבוע את כללי המשחק היסודיים של השדה האקדמי על סמך אינטרסים שאינם נגזרים כלל ממבנה חלוקת ההון הספציפי של השדה האקדמי. מצד אחד, נחשף קיומה של קבוצת ניהול דומיננטית באוניברסיטה העברית שאפיינו אותה דפוסי פעולה אחידים במהלך כל שנות החמישים. קבוצה זו, בראשותו של פרופ' בנימין מזר,⁸⁷ עיצבה מדיניות נחרצת וברורה, השקיעה מאמץ ניכר בייצורה ובביסוסה של ההשקפה כי המוסד האקדמי בירושלים חייב להתפתח לאוניברסיטה לאומית ויש לשמור על כוחו המונופוליסטי. הרציונל לשליטה המוחלטת בשדה האקדמי נגזר מיכולתה של האוניברסיטה הוותיקה לשמר את יתרונות השדה המדעי-אקדמי בכללותו, כלומר, את שאיפתו לרמה אקדמית גבוהה, לעומת 'השחקנים החדשים' שיובילו בהכרח להפחתת דמותה ולפגיעה ברמה האקדמית. קבוצת ניהול זו פעלה בעקיבות, לאורך זמן, תוך כדי אחדות דעות וסגירת שורות המצביעים על מידה גבוהה של לכידות חברתית. יש להדגיש כי אין זה אומר שלא הושמעו דעות אחרות בקרב חברי הסנאט, אולם העדויות שהובאו מצביעות על השפעתן השולית בעיצוב מדיניותה של האוניברסיטה העברית.

87. בין השותפים המרכזיים בקבוצה היו פרופ' בנימין מזר, רקטור (מ'1952) ונשיא (1953-1961), האוניברסיטה העברית; פרופ' מיכאל אבן-ארי, סגן נשיא האוניברסיטה העברית (1953-1959); פרופ' אריה דבורצקי, סגן נשיא האוניברסיטה העברית (1959-1961); דיקני הפקולטות למדעי הרוח, החברה והמשפטים שאישרו את מהלך המיזוג עם בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה.

קבוצה אקדמית זו הפעילה קשת רחבה ומגוונת של דפוסי פעולה ספציפיים של אלימות לגיטימית שנוקט הכוח המונופוליסטי בשדה האקדמי מול חדירתו של 'שחקן' משמעותי חדש, במקרה זה האוניברסיטה של תל-אביב: (א) שלילת הלגיטימציה מראשיה; (ב) חסימת גיוס כוח אדם אקדמי משורותיו לשורותיה; (ג) גיוס המרכז הפוליטי לחסימת לגיטימציה ומימון שלה; (ד) חסימת גיוס תרומות ישירות מהפזורה היהודית ודרך הסוכנות היהודית לפעילותה; (ה) שלילת הלגיטימציה מקבוצת היוזמים האקדמיים הצעירים; (ו) מאמץ מכוון ומרוכז להביא לפירוקה של קבוצה זו; (ז) מתן חסות וקואופטציה לחלקים שנתפסו כמשמעותיים באוניברסיטה החדשה בכוונה ברורה להביא לפירוקה המוחלט – אסטרטגיית הפרד ומשול; (ח) חסימת השתתפותם של נציגי האוניברסיטה של תל-אביב במועצה להשכלה גבוהה, לאחר מיזוגו של בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה עם האוניברסיטה העברית, ובכך להפתחה במעמד האוניברסיטה החדשה בדיון על חלוקת המשאבים המדינתיים למסודות ההשכלה הגבוהה.⁸⁸

העיונות החריף להגדרת יחסי הריבוד בשדה האקדמי הוביל למיפוי ממוקד של המיקומים וההשפעות של שדות הכוח שהשיקו לשדה הכוח של השדה האקדמי – העירוני, המדינתי, קבוצות כוח מסחריות-כלכליות והפזורה היהודית – שהיו חייבים לנקוט עמדה מוצהרת או עמדה דה-פקטו בסוגיית הקמתה של אוניברסיטה בתל-אביב. מתוך כך עולה המסקנה כי לא המרכז הפוליטי-מדינתי הוא שקבע, עיצב והוביל את הקמתה של האוניברסיטה החדשה בשלביה הראשונים. בתקופה הפורמטיבית, תקופת חיים לבנון, שהתנהל בה המאבק האינטנסיבי ביותר, הצטרף המרכז הפוליטי-מדינתי, ובכלל זה ראשי משרד החינוך והתרבות וראשי הסוכנות היהודית, לעמדת האוניברסיטה העברית והתנגד בתקיפות ובעקבות להקמתה של אוניברסיטה בתל-אביב.

מחקר זה מראה שנוצר חילוף תפקידים: המרכז הפוליטי-מדינתי פעל בנחרצות נגד עקרון הממלכתיות שהוא היה אמור לגלם ולקדם. מושג הממלכתיות התפרש כביטוי של קיומה של המדינה, בבחינת מערכת מופשטת של תפקידים ושל כללי פעולה שיש להם קיום עצמאי והמשכי, ללא זיקה ישירה למסגרות תנועתיות או מפלגתיות, שנציגיהן מאיישים את עמדות המפתח בשלטון.⁸⁹ הממלכתיות נועדה להקנות כבוד למה שפיטר מדינג מכנה 'סמכות ציבורית לגיטימית של המדינה',⁹⁰ או בלשונו של בן-גוריון, לעורר תחושה של אחריות ציבורית. תחושה זו נוגעת בבירור לאופיה הכוללני (אוניברסלי) של המדינה האזרחית. בפועל, הצורך הדחוף – הממלכתי – בהקמתו של מוסד אקדמי בתל-אביב, שיקנה השכלה גבוהה לתושבי המרכז, זכה להכרתם של כל הגורמים המעורבים: הרשות המוניציפלית,

88. נדרש עדיין מחקר מקיף שיבחן את דפוסי פעולתה של הקבוצה האקדמית שבהרה עריית תל-אביב ושפעלה באוניברסיטה של תל-אביב, בראשותו של הרקטור הראשון פרופ' ישראל אפרת, ובעיקר זו שיצרה מהפך במוסדות הניהול של האוניברסיטה בתל-אביב והובילה מדיניות שונה.

89. דן הורוביץ ומשה ליסק, מצוקות באוטופיה: ישראל – חברה בעומסי-יתר, תל-אביב 1990, עמ' 62.
90. Peter Medding, *The Founding of Israeli Democracy, 1948-1967*, Oxford 1990, p. 135.

הוועדה הממשלתית בראשותו של דוד הורוביץ, והוועדה העירונית בראשותו של משה שרת. גם ראשי האוניברסיטה העברית היו מודעים לצורך הזה, כפי שהדברים באים לידי ביטוי בדוח של פראוור למזר. אולם המדינה פעלה שבע שנים רצופות לחיסולה של היוזמה הזאת. לכאורה, במישור העקרוני היה בעמדה הממלכתית משום ביטוי לעקרון האי-מפלגתיות של הממשל, אך למעשה בפעולות שהתיימרו ליישם עיקרון זה היה כדי לשרת את האינטרסים הפוליטיים של המפלגה השלטת, שביקשה להרחיק את אנשי הציונים-הכלליים מעמדות השפעה.

נדמה כי הקמתה והתמדתה של אוניברסיטה חדשה, שבשליה הפורמטיביים (1953-1959) לא פעלה בחסותו של המרכז הפוליטי אלא בחסות גורם אפוזיציוני שהיתה לו אחיזה במישור המוניציפלי,⁹¹ ובמעורבותם של אישים שהשתייכו לקבוצות קוראות דיגר,⁹² מחזקת את טענתו של יעקב שביט: 'לאמיתו של דבר החברה הישראלית בעידן הבן-גוריוני הייתה חברה מרובדת ופלורליסטית למדי, בניגוד לתדמיתה הרווחת. [...] התדמית של שלטון ריכוזי המנסה לעצב את החברה מטשטשת את העובדה שמתחתיו התפתחה חברה הטרוגנית ולא הומוגנית או אינטגרטיבית'.⁹³

91. חיים לבנון, ראש עיריית תל-אביב, היה איש הציונים-הכלליים ובקואליציה שהרכיב לא השתתפו נציגי מפא"י.

92. ד"ר משולם גרול היה חבר השומר-הצעיר ומקורב לחברי ההנהגה שלו שתמכו בברית-המועצות באותה עת. ד"ר שלמה סימונסון היה בעבר חבר ב'שורת המתנדבים' לצד אליקים העזני, ד"ר אפלבוים וחנן רפפורט. הללו פרסמו בדצמבר 1955 את החוברת 'סכנה אורבת - מבפנים!' והתריעו בה על הסכנה הטמונה בשחיתות המידות שפשטה, לדבריהם, בדרגים הגבוהים של המוסדות הממשלתיים, ודרשו את התפטרותו של עמוס בן-גוריון. בינואר 1956 נפתח בבית-המשפט המחוזי משפט דיבה נגד 'שורת המתנדבים', המשפט הסתיים ביוני 1960 בפסיקת בית-המשפט העליון המשאירה על כנה את ההרשעה שנפסקה בבית המשפט המחוזי אך מפחיתה משמעותית את סכום הפיצויים שנקבע. ראו: שמואל רובינזון, 'שורת המתנדבים: גורמים להתפרקותו של ארגון וולונטרי', החוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב 1976.

93. יעקב שביט, 'משיחות, אוטופיה ופסימיות בשנות החמישים: עיון בביקורת על "המדינה הבן-גוריונית"', עיונים בתקומת ישראל, 2 (1992), עמ' 56-78. הציטוט מעמ' 77.